

Závodský, Artur

Próza prvního období

In: Závodský, Artur. *Gabriela Preissová*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. [53]-91

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119492>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III.

PRÓZA PRVNÍHO OBDOBÍ

*Pravda bez krásy ještě není poezie, stále
nejhlubší a nezapomenutelné dojmy
zanechává v nás poezie, která je stopou
života, ona je z pravdy rozená jako příroda.*

Gabriela Preissová

Za svého pobytu v Hodoníně navštěvovala Preissová nejenom vesnice a města Moravského Slovenska, ať už šlo o Dolňácko nebo Hornácko, ale přicházela často také do Uher, do slovenských měst Holiče nebo Skalice a dostala se též do Martina.

Preissová označovala obyvatele a území Moravského Slovenska i Slovenska souhrmně názvy *Slováci*, *Slovač*. Jenom někdy připojovala ke Slovensku přívlastek *uherské*. Přídavných jmen *slovenský*, *slovácký* užívala střídavě, aniž jejich význam rozlišovala. Tak vlastně přiřaďovala Moravské Slováky ke Slovákům v Uhrách, chápajíc je víceméně v rodové a jazykové jednotě. Výslovně to Preissová zdůraznila v předmluvě k prvnímu dílu *Obrázků ze Slovácka* (1886): „Kdo by po stránce národopisné chtěl čísti moje obrázky, věz, že kreslím Slováky větším dílem moravské. Slováci okolí hodonského jsou to, kteří jsou tu nejhodněji zastoupeni a kteří liší se od Slovákův uherských i od jižních moravských Podlužákův krojem i nářečím, méně povahou. Někdy přešla jsem však i hranice moravské a potkala se se Slováky uherskými. Jsou tedy obrázky moje *slovácké* [podtrhl A. Z.] z Moravy i Uher.“

Spojování Moravských Slováků a Slováků z Uher v jednotný celek nebylo tehdy něco neobvyklého. Projevy toho najdeme i na Slovensku. Například redaktor Slovenských Pohladů Svetozár Hurban Vajanský doprovodil r. 1886 perovou kresbu Joži Úprky *Však je ten svět zmotaný* těmito slovy: „Slovák, náš krajan, oddal sa svojmu národu i čo umelec a iste jeho prvá kresba v slovenskom časopise, od Slováka pochádzajúca, poteší srdcia slovenských ľudí.“

V připomenuté předmluvě zdůrazňuje spisovatelka, že k povědomí o jednotě Čechů a Slováků byla vychovávána. Snadno můžeme určit i spisovatele, jejichž dílo posilovalo mladou Preissovou v lásce ke Slovensku. Byla to Božena Němcová, autorka *Slovenských pohádek a pověstí*, *Obrazů ze života slovenského* a *Pohorské vesnice*, Jan Neruda, tvůrce slavných básní *Poslání na Slovensko* a *Na peštské kalvárii*, Vítězslav Hálek svými cestopisnými obrázky z Tater a konvenčně romantickou povídkou *Děvče z Tater*, básník Rudolf Pokorný, vydavatel Knihovny československé, ale především Adolf Heyduk knihou veršů *Cimbál a husle* (1876),¹⁾ která představuje významný projev vzájemnosti československé jednak tím, že protestuje proti maďarizačnímu bezpráví, jednak tím, že vyzývá Slováky ke sjednocení s Čechy.

Gabriela Preissová uveřejňovala své prózy od r. 1883. Nejčastěji v časopisech

¹⁾ Ve svém gratulačním listě Adolfu Heydukovi z června r. 1915 (Literární archiv Národního muzea v Praze) Preissová píše: „Slavím vděčným srdcem národní svátek — vzácný den našeho Heyduka, svého učitele lásky k Slovači.“

Osvěta, Světozor, Ruch a Zlatá Praha, ale také v různých kalendářích, kam byla zvána a kam psala zhusta bez nároku na honorář (nebo se honoráře vzdala ve prospěch některé dobročinné či osvětové instituce).

Prózy, které zobrazují život Slovácka, vstoupily z valné části do tří oddílů **Obrázků ze Slovácka** (Praha, Matice lidu — první dva díly roku 1886, třetí díl roku 1889).

V popředí zájmu Gabriely Preissově stála problematika ženy. Ne proto, že spisovatelka měla jako žena pochopení pro psychologii svých družek, ale proto, že za kapitalismu prožívaly ženy útlak dvojnásobný: trpěly sociální nerovností stejně jako muži, ale nadto mužům sloužily, byly „otrokyní otroka“, jak to vyjádřil v básni J. S. Machar. Ženy za kapitalismu klesaly také pod tíží předsudků všeho druhu, které okolo nich vládnoucí třída nakupila.

Ve své první próze, kterou z Hodonína uveřejnila, v črtě **Z deníku mladé pani,**²⁾ líčí Preissová soužití muže a ženy ještě humorně, anekdoticky, ukazující u novomanželky nedostatek kuchařských zkušeností.

Tematickým jádrem dalších spisovatelčiných prací stala se láska. Okolo ní se však zadržoval zpravidla uzel sociálních vztahů.

Nejstarším ze slováckých obrázků je **Bolestný žert.**³⁾ Preissová v něm vyslovila myšlenku o tom, že ani velké lásce se nepodaří překročit přehradu mezi pány a sedláky. Mladá romantická dcerka z velkostatku vypraví se ve slováckém přestrojení se služkou na jarmark. Okouzlí tam urostlého a jemného venkovana. Zprvu s ním žertuje, avšak časem se do jeho rusé krásy doopravdy zamiluje. Ale když má Nilda o svoji lásku bojovat s matkou, Michala opouští.

Přestože Preissová neumí ještě v této rané próze charakterizovat postavy diferencovanou mluvou — všichni, i sedlák Michal, hovoří řečí spisovnou — prokázala už zde některé rysy, které se zanedlouho u ní rozvinuly: Autorka soustředí pozornost na dvě postavy milenců, nerozptýluje čtenáře podrobnostmi, charakterizuje figury jednáním a dává jim promlouvat v dialozích. Kontrapunkticky uvádí dvě dvojice milenců (kromě ústředního páru vystupuje v *Bolestném žertu* služebná a její selský nápadník, děj dramaticky vyostří zásahem Nildiny matky).

Preissová uveřejnila *Bolestný žert* knižně celkem třikrát.⁴⁾ V první verzi Michal těžko zapomínal na svoji lásku a Nildu musili k nemilovanému ženichu donutit. V druhém a hlavně třetím případě přikomponovala spisovatelka závěr, v němž vypravuje, jak Nilda ještě po letech rozehvěle vzpomíná na selského chasníka a vymaluje si jeho obraz. Zato Michal se oženil a při vzpomínce na „bouřlivou tu vlnu svého mládí“ se jen pohrdlivě usměje. V první verzi novely měl příběh pro Michala důsledek málem tragický, v dalších přepracováních Preissová romantický opar vzhledem k Michalovi rozptýlila. V knize *Miniaturky* dokonce poučila zamilova-

²⁾ Paleček 1883; potom v knize *Z mého alba* (Velké Meziříčí 1890).

³⁾ Ruch 1884; *Obrázky ze Slovácka II*, 1886.

⁴⁾ Mimo *Obrázky ze Slovácka II* ještě v knize *První obrázky ze Slovácka*, sv. II (1901) a v knize *Miniaturky II* (Spisy sebrané VI).

ného prostřednictvím jedné z postav novely těmito slovy: „Nic naplat, Míšo, co si není rovné, není si také pro sebe souzeno...“

Dobou svého vzniku, ale též ideovým vyzněním má ku próze *Bolestný žert* blízko povídka *Počátek románu*, pocházející patrně z r. 1885.⁵⁾ Tentokrát je panským vábidlem mladý baron, který si chce s krásnou Polušou pohrát. Preissová dovede vystihnout rozpaky, do nichž děvče dostal švihácký hrabě svou vlídností a vemlouvavostí. Aby však autorka pokušení na společenský vzestup chudé dívky rozptýlila, vede Polušina otce čtenáři takřka pedagogicky ad oculos na zámek — zeptat se, jak to mladý pán s jeho dcerou myslí. Domkáf se trpce poučí o tom, že hranice mezi třídami je nepřekročitelná.

Proti *Bolestnému žertu* stojí povídka *Počátek románu* umělecky na vyšším stupni. Projevuje se to propracovanější psychologii hlavní postavy, pokusem o zachycení zvyků venkovského prostředí, ale hlavně živější, pravdivě bezprostřednější mlouvou venkovanů, v podstatě spisovnou, ale s mírným nádechem slováckého dialektu (vítaj, líbíš aj.).

Počátek románu je prvním dílem Gabriely Preissové, které se stalo podkladem k opernímu libreto. Povídku nepřilíš šťastně zveršoval počátkem devadesátých let v nedramatické libreto Jaroslav Tichý.⁶⁾ Charakteristika postav i prostředí je povrchní, a co víc: libreto vyznívá ideově zcela falešně ve smír šlechtý s lidem. Když Leoš Janáček na ně psal svoji druhou operu, neměl věru snadné postavení. Opera byla poprvé uvedena v Brně r. 1894. Potom plným právem zapadla.

Do skupiny próz, které ukazují, jak společenská nerovnost brání lidem, aby uzavřeli manželství, náleží povídka *Prajál*.⁷⁾ Název má podle hanlivé přezdívky, kterou dali na vesnici děvčeti Karolce. Narodila se totiž krejčířce, která r. 1866 neodolala vábení šlechtického nadporučíka. Vojáci odejdou a Hana neobdrží od nadporučíka odpověď na své dopisy. Zatím vyroste Karolka v krásné a nadané děvčátko. Dostane se do Brna, ale tam rychle opouští venkovské mravy a nestuduje dobře. Její život předčasně přerve záškrt. Tragickou pointu dává smutnému příběhu příchod správce z velkostatku Karolčina otce, nyní majora ve výslužbě. Přinesl neprovdané Haně vzkaz, že by jeho pán dítě adoptoval, ovšem za podmínky, nebude-li se matka k dcerušce hlásit.

⁵⁾ Poprvé byl *Počátek románu* uveřejněn ve Světozoru r. 1886, pak v knize *Povídky* (1890) a ve výboru *Bouře a jiné povídky* (1920). Nemůžeme dát jednoznačnou odpověď na otázku, do jaké míry byl vznik novely Gabriely Preissové podmíněn stejnojmenným obrazem J. Věšína, jež umělec vystavoval v Rudolftnu na jaře r. 1885 (srov. F. X. Harlas, *Maliřství*, Praha 1908, str. 125). Věšín odešel na Slovensko r. 1884, kde maloval výjevy ze života tamního lidu. Obrazem *Počátek románu* zahájil slovenskou řadu (srov. P. Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, Praha 1950). Je však velmi pravděpodobné, že Věšínův obraz inspiroval Preissovou k povídce.

⁶⁾ Za tímto jménem skrývá se profesor brněnského gymnasia František Rypáček (1853 až 1917), který psal mimo jiné vlastenecké básně v duchu Elišky Krásnohorské.

⁷⁾ Poprvé byla uveřejněna v brněnském čtrnáctideníku *Obzor* r. 1889 (č. 8, 9, 10). Následujícího roku vyšla v *Čtách ze Slovácka* (Opava 1890).

I když Preissová v této povídce silně zdůraznila Haninu náboženskou víru v boží spravedlnost, proniká z látky drsná pravda o příběhu venkovské krasavice, svedené panskými sliby. Mimo vlastní jádro příběhu, který Preissová zvýraznila kompozicí (zadržena exopozice), dostal čtenář sytý obraz vesnice, žijící v krunýři předsudků a v pevně stanoveném rytmu tradičních zvyků. Jako živí stojí před námi venkované, od bohatého starosty přes zpychlé děti sedláků až po chudou krejčířku, která svým trpkým osudem připomene několik figur krásných, nadaných, ale důvěřivých dívek Gabriely Preissové (například samu ústřední postavu *Gazdiny roby*).

Jinou variantou o nepřeklenutelnosti majetkové nerovnosti, ale též o tíži před-sudků, je novela *Vzdor cikánskému osudu*.⁸⁾ Preissová se v ní obrátila k prostředí vesnických páriů. Cikánský výrobce řetězů a plechového nádobí žije za vesnicí ve vlastní chaloupce jediné touze: stát se řádným občanem obce. Jeho synové uposlechli ještě volání cikánské „krve“, kradou, následující matka příkladu. Gajdušek skládá všechnu svoji naději do krásné Maryny. Koupí jí šaty, aby se vyrovnala ostatním děvčatům na dědině. Maryna okouzlí na muzice sel-ského synka, ale ten hned ráno podlehne nátlaku rodičů a děvče opustí. Prosí pak Marynu za odpuštění slovy: „Přiznám se, že jsi se mně velice zalíbila — ale co je to platno, když jsem musil nahlédnouti, že by se proti mně celý svět vzbou-řil, kdybych chtěl cikánku . . .“

Preissová dovedla s velkým účinem poukázat na ubohé postavení cikánů za kapitalismu; vždyť byli utlačováni a znevažováni dvojnásob — jako chudí lidé a pro svůj původ. Autorka záměrně kreslí Gajduškův charakter poněkud jedno-stranně, jenom v cikánově úsilí po občanském zrovnoprávnění. Zároveň ho však podává jako příkladný zjev člověka, který dovedl s někdejšími atributy cikánů skoncovat. Preissová se netají přesvědčením, že nespravedlivý společenský řád pošlapává dobré úmysly i u těch cikánů, kteří se už rozhodli pro poctivou práci.

Také v povídce *Stará dievka*⁹⁾ je osnovou konfliktu boj s předsudky: Pastýř nedovolí svému synovi, aby si vzal Zefinu, dceru pohodného.

Preissové se daří výrazně zpodobit postavu podezřívavého a hrubiánského pas-týře i oba negramotné milence. Ale ve chvíli, kdy chce odměnit píli a svědomitost Zefiny sňatkem, zlomí děj novely romantickou náhodou: Dívka a vdovec listonoš se v noci na břehu Moravy vzájemně polekají a sebevražedných úmyslů zane-chají. Tato část povídky je napsána jenom zběžně a pod obvyklou úroveň próz Gabriely Preissové.

Stará dievka jako by předcházela ráz spisovatelčiných prací z devadesátých let. Patří k pracím, které sice umějí navodit sociální konflikt, ale nakonec nad ním násilně rozklenou duhu smíru.

⁸⁾ Poprvé byla otištěna ve Světozoru r. 1884; pak v 1. díle *Obrázků ze Slovácka* (1886).

⁹⁾ *Obrázky ze Slovácka III* (1889).

V povídce **Různé náhledy**¹⁰⁾ staví se do cesty sňatku sirotky Petrony s milováním chlapcem nedostatek peněz. Ale nakonec promluví u muziky přece jen srdce.

Tato próza připravila svou expozicí čtenáře na smutné rozuzlení děje; nicméně vyúsťuje rozmarně. Nejenom vzhledem k usmíření rozvaděného páru, ale i pro umění spisovatelky, která vtipně konfrontuje různé názory na to, proč nemohli být Petrona s Jurou odloučeni. Postavy v *Různých náhledech* jsou zobrazeny konkrétně, s plnou názorností, ať už jde o bručounskou tetu nebo Petroninu kamarádku či lidi na trhu. V centru autorčiny pozornosti právem stojí smavá, přírodu milující a ráda se strojící Petrona. Netančící kolář z města, který našel v pohledné dívce zalíbení, je však figura značně schematická a do povídky se dostal jenom jako strůjce dramatického vzruchu.

Obětí nepěkné vypočítavosti byla by se málem stala krásná dívka z povídky **Babušino poblouzení**.¹¹⁾ Jenom co přišel do vesnice mladý podučitel (verze prózy v *Prvních črtách ze Slovácka II* má písaře z továrny) a Babušu si namlouvá pro věno, začíná se tato jediná dcera ze statku dívat na pracovitěho, ale hrubozrněho selského synka svrchu. Časem se dívka přesvědčí, že se městský nápadník její prostoduchosti před svými kamarády vysmívá; pak honem vzkáže Jožkovi, že se už na něj nehněvá.

Vesnický život (např. podzimní vaření povidel nebo námluvy chlapců) líčí se v povídce svěžími barvami, ale schůzky Babuši s učitelem (či písařem) jsou podány romanticky nepravdivými postupy. Základní myšlenku povídky (šťastné manželství mohou uzavřít jen lidé stejného sociálního východiska) nepřetavila autorka v dokonalý umělecký čin.

Otázka výměnku zneprátelila často za kapitalismu otce se synem. Výměnkáři mnohdy dožívali svá poslední léta v trpkosti. Výměnkářský problém se hlásí u Preissové nejnaléhavěji z povídky **Stařeček Klůček**.¹²⁾ Spisovatelka tu vykreslila typ odstrkovaného venkovana, který odevzdal všechnu majetek synovi. Nikdo nemá na statku výměnkáře rád. Jenom malá vnučka mu všemožně přilepšuje. Stařeček chce se jí odvděčit. Rád by jí daroval o Štědrém večeru laciný prstýnek s očkem, jaký si kdysi přála, ale nemá na něj peníze. Teprve když u starého kamaráda uplete koš a s lopotou ho ve vzdáleném městě prodá, získá několik krejcarů. Ale výměnkář prstýnek vnučce neodevzdá; zemře při návratu z města v kostele o půlnoční mši.

Novela vyniká podivuhodnou sevřeností. Ubohý život stařečka, ústrky a znevažování, jichž se mu dostává od syna a snachy, poznáváme ve stručné, dialogicky podané expozici. Pak pozorujeme Klůčkovy vztahy k mnoha lidem: k milované vnučce, k bezohledné hospodské, ke kmocháčkovi Rejhanovi, k lidem ve

¹⁰⁾ *Obrázky ze Slovácka I*, 1886.

¹¹⁾ *Obrázky ze Slovácka II*; později (*První obrázky ze Slovácka II* — 1901, *Spisy sebrané XI*) se povídka nazývá **Poblouznění**.

¹²⁾ Poprvé v *Ruchu* 1886, pak v *Obrázcích ze Slovácka III* (1889).

městě, ať už je to nevrlá panička, slovácká služebná, stařenka, která opatruje mladým děti a dochází za to od nich málo vděku, nebo unavená šenkýřka. Novela má smutnou pointu: Klůčka se domnívá, že ztratil dárek pro vnučku ve městě; ale když ho přinesou mrtvého do komůrky, prstýnek vypadne z jeho papučí.

S výjimkou příliš nábožensky vypjatého líčení stařečkovy smrti prokázala Preissová v této próze veliké mistrovství. Její portrétní umění, zaostřené především na ústřední postavu, ale neselehávající ani při podobizně jedenáctiletého děvčátka a figur epizodních, slaví tu plný úspěch. Jakýsi čechovský stesk, bezútěšná bolest nad tvrdostí člověka ke člověku, tím větší, že jde o syna a otce, leží nad celým vypravováním, které patří k nejlepším pracím Gabriely Preissové a dozajista ke klenotům české novelistiky vůbec.

Do idylična zavedla Preissová děj v novele *Na otýpkách*.¹³⁾ Selský chasník Tonek opustil kdysi Polušu pro její chudobu. Poluša pak sloužila ve městě. Na závěr svého života potká se s někdejší milým při dělání otýpek. Jeho nabídku na svatbu však rozhodně zamítne; byli by prý dědině na smích.

I touto prózou, v níž je trpký osud dávných milenců usmířen jednak prchlými desítkami let, jednak náboženskou vírou postav, proniká povzdech: Jak jinak, šťastněji by se žilo, kdyby nerozhodoval o lidském štěstí majetek!

Za svých vycházek do hodonínského okolí nemohla Preissová nevidět ubohé poměry lidí, kteří pracovali jako nádeníci na velkostatecích. Dřina od rozbřesku do setmění, bídné ubytování, manželské tragédie, bující alkoholismus, děti ponechané většinou bez dozoru, to všechno volalo o pozornost spisovatelky. Preissová studovala život lidí na „tovarychu“ — většinou to byli Slováci z Uher — rozmlouvala s nimi a načerpala z tohoto prostředí látku k několika pracím. V *Obrázcích ze Slovácka* jsou to prózy *Večer na tovarychu*¹⁴⁾ a *Peterka*.¹⁵⁾

Nepříliš rozsáhlý obrázek *Večer na tovarychu* je dobrým dokladem rozvíjejícího se mistrovství Gabriely Preissové. Spisovatelka spojila zde rámcem několik osudů slováckých lidí a podala skupinovou charakteristiku kopaničářů z Myjavu, kteří spí v jedné palandě.

Na počátku prózy exponuje Preissová scénku s dvěma mileneckými páry, které vyvábil ven krásný červnový večer. Ti první se ještě dovádělivě hašteří o prstýnek; ti druzí už domlouvají svatbu a malují si růžovými barvami budoucí společné hospodaření. Do této šťastné pohody padne stín: na tovarychu musí také pracovat čtrnáctiletý Samko, bledý a churavý. Má nadání a mohl by, jak tvrdí nadučitel, jít na studie. Za jediné podmínky — kdyby se pomadařstil. Středem obrázku zůstává vypravování hospodyně Zuzky o tom, jak tragicky ztratila milého. Tklivá hladina Zuzčina vypravování se rozvíjí příchodem opilého Ondrucha. Jeho žena

¹³⁾ Pochází z r. 1886. Poprvé byla novela uveřejněna v Kalendáři paní a dívek českých r. 1890. Poté ji přinesla kniha *Zmítané haluze* (1903).

¹⁴⁾ Poprvé uveřejněn ve Světozoru 1884, knižně v *Obrázcích ze Slovácka I* (1886).

¹⁵⁾ Poprvé uveřejněna ve Vesně 1888, knižně v *Obrázcích ze Slovácka III* (1889).

nejenom pokorně opatruje malé dítě, ale ještě všelijak omlouvá trapné jednání svého muže; dokonce ho uloží do postele a pak si tajně zapláče.

Sevřenost děje, střetnutí mileneckého snění s krutou tragikou života, dialogičnost podání — to vše navozuje a vyostřuje baladický ráz této krátké prózy.

Večer na tovarychu můžeme považovat za studii ke třetímu jednání hry *Gazdina roba*. Postava Zuzky v jistém smyslu předchází obraz nešťastné Zuzky z *Gazdiny roby*. V dramatě je ovšem životní příběh této dívky vyhocen směleji: milý zde neumírá, ale svedenou frajerku opouští.

Smutným osudem dětí, které matka nemůže opatrovat, protože musí dít na poli jako zemědělská dělnice, obírá se novela *Peterka*. Zatímco matka Beláková pracuje v jihomoravské vesnici, její devítiletý synek běhá všetečně po okolí. Nedlouho před návratem Belákové do rodné vesnice se chlapec utopí.

Novela je sice slovy Peterkovy matky o tom, že Pánbůh všechno na světě přece jen dobře ustanovuje, laděna do nábožensky pojímané smířlivosti. Ale zobrazené fakty odhalují krutost společenského řádu, který dohání muže k alkoholu a nutí ženu, aby prací na cizím poli živila synka i jeho udřenou babičku. Preissová dovede, třebaš děj této prózy je podán jenom na malé ploše, ukázat i třídní rozvrstvení vesnice. Bohatá selka při pohledu na mrtvolu s pohrdáním prohodí, jak prý chudobná matka bude za týden ráda, že se dítěte zbavila.

Tragickému závěru předchází babiččino vypravování pohádky o hasrmanovi, který uloupil chudému pasáčkovi jeho knížecí nevěstu; vemlouvavě se tak připraví budoucí pochmurnost Peterkova osudu. Dramatické nadání Preissové se nezapře v úvodním dialogickém výstupu babičky s chlapcem, ale zejména ve vrcholné scéně, kdy Beláková přichází z práce a najde shluk lidí nad mrtvolou svého dítěte. Podáním této scény prokázala Preissová uměřenou decentnost.

Na Moravském Slovensku, ostatně tak jako všude jinde, pomáhaly v chudobných rodinách shánět živobytí také děti. Pracovaly s rodiči na poli, pásly husy a krávy, sbíraly lesní plody. V črtě *Na jahodách*¹⁶⁾ vystupují dvě takové děti. Lotuša je nemanželským dítětem; její matka pracuje u sedláků nebo sbírá lesní plody. Francka poslal otec ke strýci, aby se přiučil tkalcovství; vždyť i bez něho zůstává v rodině ještě dost hladových krků. Preissová ukazuje, jak děti s obtížemi nasbírají sotva třetinu plecháče jahod; přitom zažijí mnoho strachu z hajného a na kůži promoknou. S jakou laskavostí líčí spisovatelka úzkost dívenky, která se bojí maminčina plísnění, že si roztrhla šatky, s jakým porozuměním sklání se Preissová k podobanému a umazanému Franckovi, o nějž se nikdo nestará! Jahody, které děti nasbíraly, koupí na trhu v městě tlustá kuchařka a k svačtině je sní paní továrníková. V závěru črty shrnuje autorka sociální protiklad bohatých a chudých těmito slovy: „Pluly [jahody] na jeho [vína] šumných vlnkách smavě,

---

¹⁶⁾ Napsána byla (podle údaje ve Spisech sebraných) r. 1888. Knižně vyšla v *Nových obrázcích a črtách* (1893).

rozpustile, zapomněvše dočista, kolik dětských kroků, slzí a tlukotů srdečních je sem za deset krejcarů bylo provodilo...“

Ve významné povídce *Spolunájemníci*¹⁷⁾ uvádí Preissová čtenáře do prostředí zaměstnanců jihomoravského cukrovaru. Ve velké světnici bydlí spolu Slovák od Trnavy Postojna, Rakušan Gleich a Maďar Német. Postojna, který si oba spolubydlící přivedl, je člověk dobrého srdce, starší už muž, pracovitý a pořádný. Zámečník Gleich, ze všech tří nejmladší, představuje typ dělníka, který se začal třídně uvědomovat; ve Vidni byl členem dělnického socialistického spolku. Postojna, tradičně vychovaný a bohabojně žijící, střetne se jednou s Gleichem o náboženství a vyžene ho z bytu. Upne se pak s celou důvěrou k Némětovi. Jenže kotlář Német je nalomený člověk; stále více propadá alkoholu, hraje v karty a dělá dluhy. Když krčmář sebere Postojnovi, který se za Németa zaručil, jeho malý majetek, odejde zahořklý Slovák do světa hledat lepší lidi.

Preissová zobrazila v této povídce různé typy cukrovarských dělníků, při čemž je znamenitě individualizovala jak chováním, tak ideovou vyspělostí a třídním uvědoměním. V Postojnovi, který má nejvíce spisovatelčiných sympatií, je zpodoběn také člověk národně uvědomělý. Pobuřuje ho pohrdavý postoj židovského hostinského k české řeči a k českým lidem; odmítne jít do hospody, na níž se honosně skví německý nápis „Bier und Wein“, ale jen krčí ostudná cedulička „Nalef kořalki“.

Preissová neřeší v této próze osnovný protiklad kapitalismu — poměr dělníků a zaměstnavatele, drží jej v pozadí, jenom ho naznačujíc obrazem „jakéhosi dělnického povstání“, který visí nad Gleichovou postelí. Z trojice dělníků upravuje si život každý po svém, každý jinak přistupuje k řešení sociálních otázek. Preissová ponechává spor, zda se k vysvobození dělnictva dojde cestou socialismu nebo křesťanského humanismu, v povídce nerozhodnut. Ovšem už fakt, že tento problém nastolila, svědčí o jejím realistickém vidění skutečnosti.

Lidského ztroskotance, jakéhosi slováckého bosáka, zobrazuje črta *Kandidát bídy*.¹⁸⁾ Ten negramotný natěrač cukrovarských forem Fabiš se už do bídy narodil. Jako nemanželské dítě vyrůstal v palandě. Po smrti starostlivé matky naučil se stesk zapíjet. V jasných chvílích uvědomil si leckdy svůj stav a snažil se vzepřít. Ale nikdy to netrvalo dlouho. Teď už ho nečeká nic jiného nežli cesta dolů, mezi „lunty“.

Preissová neurčila sice v této próze prapodstatu sociální bídy — sám kapitalistický systém, ale posoudila otázku alkoholismu správně ve spojení s ubohým prostředím, především se špatným ubytováním dělníků. Na počátku črty *Kandidát bídy* praví: „Kdyby byla pisatelka těchto řádků mužem-poslancem, zajisté by se přimluvila za zákonité odstranění těchto zkázonosných dobrodiní, dělnických paland; nic není na nich dobrého.“ V těchto slovech poznáváme onu mladičkou

¹⁷⁾ Poprvé v almanachu Zora (1885), knižně v *Prvních obrázcích ze Slovácka* (1901).

¹⁸⁾ *Obrázky ze Slovácka II* (1886).

dívku, která před lety tak rezolutně protestovala v Hodoníně proti nalévání alkoholu opilým Slovákům a která přinesla na palandu přikrývku pro malé dítě. I když jen letmo, přece výrazně mihne se v *Kandidátu bídy* také zmínka o vychytralé dohlížitelce palandy, která těží ze svých strážníků. Je to pro autorčinu znalost prostředí a pro její nebojácnost podívat se pravdě do očí skutečnost příznačná.

Svízně nahozeným a velmi výstižným obrázkem skupinovým je próza *Siluetu z odvodu*.¹⁹⁾ Preissová tu zachytila atmosféru odvodů na Moravském Slovensku, kdy hoši zahánějí myšlenky na tříletou vojenskou službu bujným zpěvem. Slováké rekruty, kteří se dostaví do města z velmi vzdálené dědiny, poznáváme v jejich tradiční úctě ke kroji a v sociální diferencovanosti. Autorka čiperně přenáší svůj zájem z postavy na postavu, přičemž dovede na malé ploše vystihnout smýšlení lidí a vztahy mezi nimi. Starosta oroduje u vojenských pánů, aby jeho syn student nebyl odveden. Má škodolibou radost, že vzali chlapce židovské obchodnici; beztoho kupovala vloni tajně obilí od jeho manželky. Nadarmo Rosenfeldka bouří, že si vymůže audienci u císaře ve Vídni. Do města provází svého syna i stařenka Hlupalová. Pracovala kdysi na tovarychu; nyní jí sil ubývá. A přece jí jediného syna odvedli na tři roky! Jiskrného Slováka Janka Kabeláče, který se nebojí městského strážníka, také vzali. A co horšího: zavřeli ho na čtyřicet hodin, protože vedl pobuřující řeči o tom, že prý chlapce z města odvádějí méně nežli rekruty z dědiny. Největší radost má Tonek, když může říci své milé, že byl potřetí uznán neschopným a že tedy nic nestojí v cestě jejich svatbě.

Na vesnicích Slovácka zachovávaly se v osmdesátých letech minulého století staré zvyky a nosil se kroj. Avšak povlovně se dávné formy života začínaly narušovat. Způsobila to jednak blízkost Hodonína, jednak nevelká vzdálenost od velkoměsta Vídně, kam děvčata odcházela na službu. V črtě *Vějíř*²⁰⁾ kárá Preissová toto opouštění kroje jako popanšťování. S dojetím líčí lásku selky Stojanové k nasmělému synovi, ale dobře vystihuje také odpor venkovanky k městskému odívání. Škoda, že autorka neukázala proces proměny, jímž Cilčino smýšlení během několika dní probíhalo, že se spokojila toliko s jeho výsledkem (s Cilčíným příznáním chyby).

Některé z próz Gabriely Preissové úsměvně zachytily malé rozmišky v manželství. Novelistickou perlou s takovým námětem je *První hněv*.²¹⁾ Tři dni po svatbě jdou manželé Matěj a Veruna za podzimní nepohody prodávat do města jalovici. Cestou se dostanou do hádky. Matěj pustí jalovici a uteče. Veruna v zlostném pláči přemýšlí, jak od Matěje odejde. Na trhu jí dohazovač pomůže jalůvku šťastně prodat. Ale i Matěj se konečně objeví. V samém štěstí, že se s Verunou udobřil, snesl by jí nyní modré z nebe.

¹⁹⁾ Světozor 1885; *Obrázky ze Slovácka I* (1886).

²⁰⁾ *Obrázky ze Slovácka I* (1886).

²¹⁾ Hodonínské listy 1887; pak v knížce *Obrázky ze Slovácka II* (1886).

Preissová projevila v tomto svěže podaném obrázku svoje umění v několika směrech. Především se zaskvěla její dovednost charakterizační. Autorka s úspěchem zobrazila prudkou, výbušnou povahu obou slováckých manželů, kteří dovedou hned vzplanout i pro maličkost. Dobře jsou též vystiženy epizodní postavy: dohazovač a sedlák, který jalovici koupil.

Do smíru je laděna novela *Čerešniččin zelený hřích*,²²⁾ ač její téma (rodiče provdali dceru za bohatého sedláka, aniž ho dívka blíže znala) mohlo snadno vyústit v tragédii. Postavu osmnáctileté Julky drží autorka v trpnosti na slováckou dívku až nepravděpodobné. Na tuto prózu napadala rosa lyrismu, který přechází místy až do sentimentality.

Preissová věnovala ve svých slováckých prózách pozornost i drobným „živnostníkům“, kteří chodí po vesnicích.

Pravdivě a s pozornou účastí k drobnému člověku zachytila spisovatelka rázovitou i typickou postavu našich vesnic z kapitalistického období v črtě *Kuba handrlák*.²³⁾ Dala Kubovi výrazné rysy člověka, jemuž zůstal život všechno dlužen, ale který přesto neztratil svoji dobrosrdečnost. Sledujeme Kubu od dětství, kdy pásal u sedláka husy nebo opatroval děti, pozorujeme, jak se stal, donucen příkrostit a bezohledností bohatce, handrlákem; vidíme narůstání jeho milostné touhy i jeho krátkou vzpouru při ztrátě štěstí. Zdá se nám však, že jeho pozdější rezignace nese znaky uklidňujícího smířlivectví samé autorky.

V črtě *Cestou v kraji*²⁴⁾ zpodobila Preissová ustaraného překupníka hus, který chodí se svými třemi syny od vesnice k vesnici. Zachytila jeho trpkost, když mu pán v kočáře přejede dvě husy, ale trochu násilně sklonila děj ke smírnému vyrovnání, takže se nevyhnula rozcitlivělosti.

Do knihy *Povídky* (z r. 1890) zařadila Preissová dvě prózy, které uzavírají první období jejího zobrazování Moravského Slovenska.

Povídka *Sokové*²⁵⁾ předvádí dva slovácké šuhaje, kteří se ucházejí o bohatou Jenůfu. Při muzice bodne Libor svého soka Tonka křivákem. Je pak odsouzen ke čtrnácti dnům vězení. Tehdy si Jenůfa uvědomí svoji lásku k Liborovi. Když se chlapec vrátí, slaví se brzy svatba. Po čase — to už se také Tonek oženil — došlo mezi někdejšími soky ke smíru. Autorka moudře poznamenává: „Cožpak dbá také Slovák nějaké té jizvy, kterou mu kamarád kdysi pro ženskou zasadil! Jenom mít tolik vinohradů, co takových jizev je po dědině.“

Šťastnější nežli v osnování děje (není např. motivováno, proč se Jenůfa náhle rozhodla pro Libora, když dosud chodila s Tonkem) je Preissová ve zpodobení slováckého prostředí, ať už jde o vzájemné škádlení a žárlivost děvčat i šuhajů u kostela, či o houstnoucí atmosféru muziky, naplněnou zpěvem chlapců a končící

²²⁾ Poprvé v *Ruchu* r. 1886, pak v *Obrázcích ze Slovácka III* (1889).

²³⁾ *Obrázky ze Slovácka I* (1886).

²⁴⁾ *Obrázky ze Slovácka III* (1889).

²⁵⁾ Poprvé byla otištěna ve *Zlaté Praze* r. 1886; pak v *Povídkách* (1890).

bitkou. Hlouběji vidět život na vesnici, a hlavně sytěji zobrazit třídní rozložení sil na venkově se spisovatelka v této próze nepokusila.

Umělecky málo výrazně vedla si Preissová také v povídce *Jastrena*.²⁶⁾ Tímto slovem (znamená „koketa“) házejí na slovácké vesnici po selské dcerce Teklině. Pravda, ráda se strojí, ráda tancuje. Ale jen do té doby, pokud se nedoví, že k rodičům její kamarádky přijde na námluvy chlapec, na kterého si sama myslila. Vývoj dívčiny povahy je značně nepravděpodobný, odehrává se ve skocích (jen aby se prokázalo, že Teklina není „jastrena“) a je posléze stržen do polohy sentimentalizujícího sebeobětování. Teklina se totiž nejenom vzdá Vincka svobodného, ale odmítne také jeho nabídku na sňatek, když ovdověl. Pravdivě však autorka zobrazila náboženskou zatíženost venkova, který hledal v kostele útěchu ze své každodenní lopoty.

Důležitou skupinu próz v díle Preissové tvoří povídky, v nichž se zobrazují lidé z u h e r s k é h o S l o v e n s k a. Tyto prózy nemají všechny stejně vysoké ideové zaměření a jsou také různé hodnoty umělecké.

Některé ze slovenských obrázků si kladou za cíl vypoortrétovat typy Slováků, kteří přicházeli na Moravu a jež spisovatelka poznala v Hodoníně.

Ve dvou novelách — *Bratři sklínkaři* a *Dvojčata bidélkáři* — staví Preissová dva sourozence vedle sebe a jejich povahy konfrontuje.

Próza *Bratři sklínkaři* pochází z rané doby autorčina tvůrčího úsilí. Byla uveřejněna už r. 1884.²⁷⁾ Autorka v ní sleduje osudy dvou Slováků od Trenčína, kteří táhnou po vesnicích v českých zemích vozík a prodávají sklínky, pohárky a vázy. Sní o tom, že si koupí koníka. Jednotvárnou lopotu jejich života přeruší velká událost: bratři se zamilují do téže dívky. Když konečně jedou pro nevěstu, těší se starší Matuš tím, že bratrovi děvče dobrovolně přenechal, Jožka má zase radost, že se mu jeho sen vyplní. A zatím je zdrtí podomek v hospodě zprávou, že služebná Mařka se už provdala. V krátkém epilogu spisovatelka poví, že bratři zůstali starými mládenci a že se začali jeden druhému zevně podobat.

Kolik poezie vložila Preissová do prostého příběhu, jak uměla rozrůznit reakce „soků“ na stejný popud života a jak tragiku jejich života usmířila v resignaci, zachvívajících se vzpomínkami, ale projasňovanou vřelým vztahem sourozenců! To dovedla jenom spisovatelka mladá a se srdcem, které milovalo chudé lidi, tím spíše, že to byli Slováci.

Jakousi variantu látky z novely *Bratři sklínkaři* podává příběh prózy *Dvojčata bidélkáři*.²⁸⁾ Ukazuje nejen vzájemnou lásku Methúda a Cyrila, ale i tvrdý kořínek lidí ze slovenského venkova: Methúd bodne v hospodě bratra nožem. Lékař před-

²⁶⁾ Poprvé ve Světozoru r. 1888, knižně v *Povídkách* (1890).

²⁷⁾ Ruch 1884; pak v *Obrázcích ze Slovácka I* (1886).

²⁸⁾ V knize *Z mého alba* (1890).

vidá chlapeč brzkou smrt. Ale zraněný Slovák nepočká ani do rána, vstane a prosí, aby Methúda pustili na svobodu. Tak se prostý obrázek, rozehraný zprvu do tragického, obrátí nakonec v sukovitý humor. Autorka potěšila čtenáře myšlenkou, že „tvrdý život přechká rány cizincem i vlastním bratrem zasazené“. V době, kdy Slováci trpěli pod maďarskou nadvládou, byla to dozajista myšlenka posilující.

Nedostatek obživy doma vyháněl za kapitalismu mladé i starší Slováky do českých zemí. Vydělávali si na chléb hlavně jako dráteníci.

Portrét starého dráteníka, na kterého nečekala milá, protože dala přednost bohatšímu papučáři, rýsuje Stryko Martinko.²⁹⁾ Preissová dovede vkomponovat do malé kontroverze drotára s hostinským všestrannou charakteristiku chudého Slováka i vypravování o jeho mládí. S uspokojením spočine na dráteníkově náboženské víře, přesvědčena o tom, že jedině náboženství přináší vyrovnaný smír. Ve sdělení, že dobrosrdečný Slovák podporuje nastřádanými penězi chudobné chlapeč, promlouvá nepochybně hlas autorky samé.

Jenom čtyři stránky potřebovala Preissová v novele *Miniatura*,³⁰⁾ aby nám předvedla trudný život tří bratří, malých slovenských dráteníků. Jdou světem a vzpomínají na rodiče. Přespi, kde se dá. Jednou také pod železničním mostem. Přijíždějící vlak vyvolá v každém z nich před usnutím přání. Nejstarší by chtěl projíždět světem jako strojvůdce, prostřední by se rád stal vojákem u jízdy, nejmladší, utmáčený celodenní lopotou, touží jenom dostat se domů. Ve zkratce zobrazila Preissová vnitřní život chlapců a jejich pohled na svět. Lehce nastínila jemný smutek a snivost Slováků, vlastnosti to, které vyrostly z jejich tvrdého života a ze soužití s přírodou. Věru malá přání vyslovili dráteníčkové — a přece je osud nesplnil! Dovídáme se o tom v kratičkém epilogu novely: Dobiš, ač je už dospělý muž, nikdy ve vlaku nejel — nemůže přece rozhozovat peníze, když má zdravé nohy; Juru odvedli k pěšákům; Jano se v cizím kraji rozstona a domů už nedošel. Krutě nespravedlivá společnost nemůže splnit Slováčkům ani ta nejnepatrnější přání — taková je obžalobná idea novely Gabriely Preissové.

Atmosféra letního hvězdnatého večera, tragické uzavření příběhů tří chlapců a sevřené podání činí z této „miniatury“ prozaickou baladu, plnou tklivého smutku, ale promlouvající vahou fakt v buřičském vzdoru.

Svým dějem hlásí se na Slovensko, do Trenčanské stolice, překrásná povídka *Králuša*.³¹⁾ Je to vypravování o tragédii lásky, která byla v kapitalistických poměrech zmrazena, protože milencům — selskému synkovi a služebné na jejich statku — bránily přehradu majetkové i náboženské.

Preissové se podařilo výstižně zobrazit poměry na bohatém gruntě, postavy přísných Králušiných rodičů, kteří se obávají, aby se dcera ve Vídni neodnárod-

²⁹⁾ Ruch 1888; *Obrázky ze Slovácka III* (1889).

³⁰⁾ Poprvé vyšla bez názvu ve Světozoru 1886. Přepřacovaná dostala název *Miniatura (První obrázky ze Slovácka II, 1901)*: napsána byla r. 1886. V V. svazku *Spisů sebraných* se jmenuje *Já bych chtěl být*.

³¹⁾ Poprvé v *Osvětě* r. 1888; pak v *Povídkách* (1890).

nila a nepoměštila, jejich těžký, ale spořádaný život (otec se zetěm chodí po vesnicích s drátěným zbožím, Kráľušina sestra Barena vychovává s matkou děti vídeňských služek). Poznáváme i vykořisťování služek a kojných ve Vídni. Bohaté paničky, zpravidla židovky, neberou ohled na mateřství kojných, ubíjejí v nich cit, nedovolují, aby se slovenské kojné spolu stýkaly. Sama Kráľuša je hrdá, rozhodná dívka, která dovede samostatně jednat (ve Vídni se naučí psát), ale nepřenese přes srdce zradu milého a smrt svého dítěte. Čtenář jen lituje, že lehkomyslný frajer není zachycen stejně pravdivě.

Obdivujeme se kompozici této povídky. Preissová exponuje hned na začátku motiv, který se pak stane centrem děje: Kráľušina sestra donese na opatrování dvě děti svobodných služek. Tím se udeří základní akord prózy. Netrvá dlouho a také Kráľuša se stane svobodnou matkou a musí dát chlapečka na vychování; smutný osud děčka zkalí pak její rozum.

Povídka *Kráľuša*, která vznikla v časové blízkosti *Gazdiny roby*, shoduje se s touto prózou (a později též dramatem) v několika znacích. Už sám ústřední konflikt je stejný — zmar lásky i opuštění krásné dívky mužem slabochem z majetkových i náboženských důvodů. Obě ústřední postavy Matyja — Kráľuša tvoří pandán k dvojici Mánek—Eva. Kráľuša dokonce prohlásí, že by se utopila, kdyby ji frajer opustil. Eva takovou smrtí končí. Próza *Kráľuša* je psána v dramatických scénách s hojným uplatněním dialogu, takže její převedení v drama — jak se stalo v případě *Gazdiny roby* — nedělalo by velkých potíží.

Několik próz Gabriely Preissové, které zobrazují Slovensko, skutečnost idylizuje. Příčiny, proč se tak dalo, byly, jak uvidíme, různé.

Prostým obrázkem ze života pastýřů, nakloněným do nasládlosti a sentimentality, je *Ovečka*.³²⁾ Dva staří přátelé, pastýři, se v ní na čas rozejdou, když jeden z nich přestoupí kvůli manželce z luterství na katolictví, ale nakonec se usmíří, když jeden pastýř zachrání před smrtí synka druhého. V jiných dílech Gabriely Preissové, jak víme, nepřeklenou se náboženské rozdíly mezi lidmi tak snadno. Autorku zřejmě vedlo k idylizaci skutečnosti samo vánoční téma, a možná i výchovné poslání novely, určené dětem.

V novele *Pastuškův zlý sen*³³⁾ si mladá cikánka milostně pohrává s pastýřem, zatímco ostatní cikáni mu kradou ze stáda ovce. Děj této prózy nevyniká pravděpodobností; je natažen na skřípec didaktické poučky, že i láska musí chodit s otevřenými očima. Charakteristika Samkova otce nebo Bětky, budoucí to Samkovy manželky, svědčí sice o neselhávajícím umění spisovatelky, leč novela patří vcelku k okrajovým pracím Preissové.

Prostředí slovenské vesnice a Prahy konfrontovala Preissová ve své rané po-

³²⁾ Ruch 1884; *Obrázky ze Slovácka I* (1886).

³³⁾ Byla napsána r. 1886. Poprvé vyšla ve Světozoru r. 1887. Autorka ji zařadila do *Obrázků ze Slovácka III* (1889).

vídce Ostručina.³⁴⁾ Prostá stařenka od Trenčína žije v rodině mladšího syna a vychovává několik vnoučat. Starší syn, který se stal z dráteníka ředitelem továrny na drátěné a plechové zboží, neustále zve matku do Prahy. Konečně se Ostručina na cestu vydá. Velmi jemně vystihla Preissová na jedné straně babiččino ohromení velkoměstem a na druhé straně její vytrvalé vzpomínání na rodinu mladšího syna. Zpráva o smrti vnučky vyburcuje stařenku, aby se rychle vrátila tam, kde vyrostla a kde ji tolik potřebují. Citlivou ironií stíhá spisovatelka poměr Pražanů k venkovance ze Slovenska. Měšťáci jsou okouzleni „exotičností“ prostředí, z kterého žena přišla, a myslí si, že k té „exotičnosti“ nutně patří kroj, třebaš by každá jeho část pocházela z jiného kraje.

V povídce je život vesnice viděn daleko přesněji a plněji nežli domácnost pražského ředitele. Společenský vzestup dráteníka připadá nám arci málo pravděpodobný. Pozornosti si zaslouží, jak spisovatelka dovedla ke svému cíli využít i dílčího kontrastu: Ve vlaku poznává Ostručina matku z Moravského Slovenska, která jede na pohřeb svému synovi; zemřel v Praze před ukončením studií, protože musil žít v bídě. S tímto trpkým osudem kontrastuje blahobytný život rodiny ředitelovy.

Děj povídky se podává v několika scénách, které zachycují Ostručinu doma, ve vlaku, ve společnosti pražské snachy atd. Tento způsob kompozice si vynucuje hojně uplatnění dialogu a přispívá k dramatické podobě příběhu plynoucího v podstatě bez většího vzruchu.

Preissová se nejen stýkala se slovenskými literáty, ale podporovala slovenskou literaturu, slovenské učitele a osvětové pracovníky také hmotně. V její korespondenci s Bronislavou Herbenovou nalézáme o tom dojmavá svědectví. Tak 11. listopadu 1887 Preissová píše, že skoupila několik exemplářů knihy *Besiedky*. Vydali ji M. Bencúr (Kukučín) a nakladatel Anton Bielek, který na publikaci ztratil 600 zlatých. Preissová si váží houževnatosti a nadšení Slováků, tím více, že jsou hrdí a o své bídě nemluví. V témž listě vzpomíná Preissová, že drží ochrannou ruku nad slovenským učitelem Antonínem Svobodou, který ztratil pro „panslavismus“ místo. Preissová ho podporovala pěti zlatými měsíčně a našla mu byt v Brně, kde měl dokončit 4. ročník učitelského ústavu (v Uhrách byly učitelské ústavy jenom tříleté a uherské zkoušky pro Rakousko neplatily). V nedatovaném listě (patrně z ledna r. 1888) zmiňuje se Preissová o slovenském učiteli Macvejdovi, kterého Maďari z nadučitele degradovali na podučitele a který prý bude s její podporou studovat v Brně.

Není tedy divu, že bolestné zkušenosti s pronásledováním slovenských kulturních pracovníků a učitelů nevycházely z mysli Gabriely Preissové a že volaly po literárním zpracování. Stalo se tak v povídce *Učitel Hular*.³⁵⁾ Preissová v ní zpodobila nezištného buditele, někdejšího dobrovolníka z roku 1849, který po-

³⁴⁾ Byla napsána r. 1884. Vyšla pod názvem *Dva světy* ve sbírce *Povídky* (Brno 1898). Pod původním názvem jí najdeme v III. svazku *Spisů sebraných, Podvečerní selanky I* (Praha 1911).

³⁵⁾ Poprvé ve Světozoru r. 1889; knižně v *Črtách ze Slovácka* (1890).

stavil slovenské dědině za vlastní peníze školu. Leč dlouho ve svém úsilí pokračovat nemohl. Přišly maďarské učebnice a s nimi rozkaz, aby se učilo maďarsky. Učitel neuposlechl. Nakonec ho Maďaři uvěznili. Soustavným pronásledováním se učitel pomátl na rozum. Slovenskou řeč a národ však nezradil; stále sbírá peníze a sní o tom, že jednou postaví dětem novou slovenskou školu.

Hrdina povídky, jak vidět, prochází značně romantickými osudy. Autorka zdůraznila jeho neústupnost, víru v budoucnost i horoucí lásku k národu. Vyzvedla tyto vlastnosti jako příklad pro všechny Slováky. Mimo exponenty maďarizace ukázala jenom jednu zápornou postavu — Matuše Pavlika, který dostal odměnou za své odrodilectví dobré místo v Trnavě. Postavou zrádce Preissová Slováky vřavovala.

Ze snahy působit zobrazením slovenského života výchovně na tamní lid, a hlavně na drobnou inteligenci, vznikla také povídka *Bludička*.³⁶⁾ V jejím středu stojí romantické vypravování o hospodářském správci Danyšovi Milošíkovi, který zřídí ve slovenské vesnici provizorní školu, učí děti ze statku i námezdních robotníků slovensky a obětavě pracuje pro národ. Těší se, jak si brzy přivede z rodné vesnice svoji snoubenku. Ale do cesty mu vstoupí zaměstnavatelova dcera Marta, po matce Slovenka. Zamiluje si krásného Danyše, odhodí maďarský nátěr a stane se slovenskou vlastenkou. Martin snoubenec však v souboji Danyše zastřelí. Marta pak následuje Danyše v jeho vlasteneckém působení a vyučuje slovenské děti.

Preissová idealizovala představitele buditelského úsilí na Slovensku. V jejím podání je správce příkladem obětavosti, statečnosti a krásné ušlechtilosti. Autorka chtěla postavit čtenářům před oči vzor hrdého a obětavého slovenského národovce; tím ovšem Milošíkovu postavu zbavila typičnosti, schematizovala ji nabílo, tak jako Martina snoubence schematizovala zase načerno — v neústupně šovinistického Maďara.

V ději se vyskytuje několik romantických prvků. Je to především vytrvalá láska Marty, která se od maďarónství náhle obrátí ke slovenštině, láska, která přetrvá i smrt milovaného muže. Dále sem třeba počítat řešení zápletky soubojem: autorka tím našla jediné východisko, jak rozluštit Danyšovo postavení mezi dvěma krásnými dívkami. Jak náhlý je obrat Marty k horování pro všechno slovenské, tak je náhlé a málo zdůvodněné rozhodnutí Danyšovy snoubenky Evy vzdát se svazku s milovaným správcem (stačil k tomu náhodný rozhovor s neznámým poselákem v hospodě).

Jen vlastenecky burčující zaměření *Bludičky* poněkud autorčinu schematizaci postav a romantické postupy v ději omlouvá.

---

³⁶⁾ Poprvé v knize *První obrázky ze Slovácka II* (1901).

Je na místě podívat se souhrnně na prózy Gabriely Preissovové, v nichž zobrazila Moravské Slovensko a slovenské kraje v Uhrách.

Povídky, novely a črty zachycují převážně život vesnic okolo Hodonína nebo přímo v tomto městě, i když Hodonín nebývá jmenován. Občas umístila Preissová děj také na Horňácko, do okolí Velké. Ze Slovenska připomínají se nejčastěji místa v bývalé župě Trenčanské; ale porůznu ozvou se rovněž místa jiná — Trnava, Piešťany, Šaštín, Myjava, Kopanice, Nitransko.

Většinu témat vážila Preissová z každodenního života na Moravském Slovensku. Nejlepší prózy zobrazují typické znaky tamního lidu v osmdesátých a devadesátých letech minulého století. Pozorujeme sedláky v koloběhu jejich práce, těžkou situaci v rodinách chalupníků, pastýřů a ještě více bezzemků, jejichž ženy a děti musejí chodit na tovarych nebo do měst na službu, dojmá nás žal výměnkářů, kteří jsou od hospodářů znevažováni, sledujeme vesnické čeledíny, drobné řemeslníky, handrláky, bidélkáře, slovenské sklínkaře a dráteníky. Vypravováním se mihnou rovněž lidé bohatší — židovští obchodníci na vesnicích a majitelé hospod ve městě i na venkově, velkostatkáři a občas také šlechticové. Bolí nás osud dětí (často nemanželských), které si vydělávají sběrem lesních plodů, nebo chodí světem jako dráteníci.

Ze svého obzoru nevyloučila Preissová ani nejubožejší vyvržence kapitalistické společnosti — cikány. S účastí pozoruje houževnatý, ač většinou marný pokus některých z nich usadit se na jednom místě, dobyt si občanské rovnoprávnosti, zvítězit nad předsudky obklopujícího je prostředí.

Ostrý pohled vrhla Preissová též na úděl služek a kojných ve Vídni, kterých měšťácké rodiny bezohledně využívaly.

Na svou dobu bylo pozoruhodné, že Preissová dovedla pravdivě zachytit poměry dělníků, zaměstnaných v cukrovaru. A co víc: zaznamenala i postupné třídní uvědomování tohoto dělnictva.

Nejčastěji našla Preissová náměty ke svým prózám v milostných vztazích lidí. Tam, kde se nevzdaluje od pravdivého zpodobení skutečnosti, kde nevkládá ideu do svého díla zvenčí, zařazuje také osud milenců do kontextu sociální situace na vesnici. Ukazuje, že milostný vztah dvou lidí může vyústit ve šťastný sňatek jenom tehdy, když jde o lidi stejné třídní a náboženské příslušnosti. Proto musí deziluzí skončit láska sedláka k šlechtické dceři nebo nepřekročí hranice flirtu vztah barona k vesničance, proto ohled na majetek udusí vzplanutí šafářova syna k cikánce a proto tragickou sebevraždou platí svůj sen o lásce hrdá křečička z povídky *Prajzál*. Ženy a dívky kreslí Preissová odhodlané, citově vyspělé. Mívají tvrdší mravní jádro nežli muži, jdou za hlasem svého citu přes překážky a navzdory společenským předsudkům. Naopak jejich partneři bývají mělci, poddajní, snadno couvají před obtížemi a smířují se s poměry. Výrazným rysem slováckých próz Preissovové je, že autorka obvykle neupadá do moralizování.

V novelách a povídkách Gabriely Preissovové vystupují lidé různého věku: šuhaji a děvčata, ženy a muži v rodině, stařecci a stařenky, malé děti. Preissová se snaží diferencovat je charakterově. Život vesnice podává v koloběhu roku a zpravidla ho neidealizuje. Lid na Moravském Slovensku je v jejích obrazech trpělivě sebezapíravý, ale zároveň hrdý, jemnocitný, veselý, nebojácný, tvrdý k sobě, někdy furiantsky vznětlivý. Rád si zazpívá, když mu není do řeči, a zpěvem dává průchod citům, které jinak zakrývá. Uprostřed lidu vyskytnou se často samorostlí umělci, ať už vyprávěči, zpěváci, malíři nebo vyšivačky. Důvěrný, vřelý je vztah Moravských Slováků k přírodě, ke květinám, ptactvu, zvířatům. Chlapci se leckdy utkají o muzice v bitce, z horkokrevnosti se poznamenají křivákem, ale po čase dovedou si odpustit. Na rozdíl od města, jehož obyvatelé odkládají nebo už odložili kroj a dívají se na příchozí z dědin s ironickým pošklebkem, vesnice si ještě udržuje národopisně vázaný život, kroje a zvyky — až na menší výjimky lidí, kteří byli ve světě (na vojně, na studiích apod.). Venkovští rodiče mají strach, aby se jejich děti nepoměstily. Ti, kdož se dali zvábit městskou kulturou, bývají u venkovského kolektivu vydáni posměchu nebo jinak přiváděni k „pořádku“ Ale úcta k tradici tuhne často v krunýř konzervatismu. Nábožnost lidu je příslovečná a kostel hraje na vesnici velkou úlohu. Na slovácké dědině bují také plno jiných předsudků, například o nadřazenosti muže nad ženou. Setkáváme se tu často s pověrami (např. pokud jde o víru, že člověk se vyléčí obětmi na poutích). Mezi chudými lidmi, z valné míry negramotnými, je rozšířen alkoholismus, domnělé a chvilkové to zapomenutí na tvrdý život. Společenský útlak za kapitalismu se nejzřetelněji projevuje v neradostných osudech žen, z nichž mnohé těžce pracují, opuštěny od milého a s nemanželským dítětem.

Preissová zobrazila také národnostní rozepře na Moravském Slovensku a národnostní útlak Slováků v Uhrách. Moravské Slováky pobuřuje, že židovští obchodníci němčí ve vesnicích, které jsou české. Obrazy života na Slovensku poukázala Preissová na nebezpečí maďarizace, burcovala proti němu zpodobováním varovných figur odrodilců i postav příkladně horlivých vlastenců.

Preissová prokázala vcelku ve svých slováckých a slovenských prózách jemný smysl pro povahové zvláštnosti lidí. Přesto však bychom rádi viděli v *Obrázcích ze Slovácka* větší různotvárnost líčených charakterů. Jistá jednostrannost je dána už tím, že spisovatelka podává z velké míry lidi ušlechtilé. Preissová se bránila předem této možné výtce čtenářů. V předmluvě k prvnímu svazku *Obrázků ze Slovácka* praví: „Bude-li se komu zdáti, že jsem zámyslně vyhledávala jasnější stránky lidu, ty temné, bědné přehlížejíc — tož se omlouvám, že jsem pozorovala mladýma očima.“

Preissová umí vystihnout duševní stav svých Slováků a Slovaček, chod jejich myšlenek a citů; přitom však nikdy svoje prózy zdlouhavým psychologizováním nezatěžuje.

Lidi vidí Preissová v jejich přirozeném prostředí. Kromě pracovního procesu

zobrazuje také jarmarky, odvod, hody, pouti, taneční zábavy atd. Kolik poezie a jasu dovedla zde snést!

V uměleckém podání sváří se u Gabriely Preissové zbytky romantického pohledu na svět, jak jej můžeme najít například v *Počátku románu* nebo v *Bolestném žertu*, s vůlí dívat se skutečnosti nekompromisně do očí. Tento zápas nebyl u Preissově nikdy definitivně dobojován k vítězství pravdivého zobrazování života. Potenciálně bylo vždy v autorčině práci přítomno pokušení vzlétnout nad tvrdost reality, uhladit její hrany milosrdenstvím snu. Proto ani v osmdesátých letech, v tomto nejpokrokovějším období své tvorby, neubránila se Preissová ideově zamlžujícímu sentimentalismu (shledáváme se s ním např. v novele *Čerešniččin zelený hřích*) a touze smířit životní rozpory a konflikty — projevuje se to například v *Stryku Martinkovi* nebo v *Kubovi handrlákovi*. Není pochyby, že na těchto záporných rysech autorčiny tvorby měla svůj podíl její nábožensky motivovaná láska k člověku a buržoazní víra ve všemohoucnost dobrého srdce — filantropie. V nejlepších prózách tohoto období zvítězila však úcta ke skutečnosti, snaha podat život nezkresleně nad spisovatelčinými regresivními názory. Tehdy se Preissová osvědčila jako spisovatelka statečného srdce, která se nebála podívat se hmotně i mravní bídě lidu zpřímá v tvář a která uměla v duchu společenské zákonitosti dovést osud žen k tragickému zmaru, lhostejno, zda to byla fyzická smrt sebevraždou (*Gazdina roba*) nebo mentální smrt šílenstvím (*Králuša*). V protikladu k tomu, jakoby komplementárním doplněním, jsou figury Preissově zase obestřeny účastnou soustrastí, emocionálně působící o to víc, že autorka je ve slovech zdrženlivá, jakoby zamklá.

Jakkoli novely Preissově často vyznívají tragicky, dovedla spisovatelka vytvořit i skvělý humoristický obrázek, neodolatelně pravdivý ve znalosti lidí a pronikavě zachycující psychologii sangvinických Slováků (*První hněv*).

Preissová vypravuje prostě, svěže, nenuceným způsobem. Přitom zůstává její podání — přes plný, sytý kolorit vržený na místa děje a na lidi — obestřeno měkkou náladou a srdečností tónu. Snad je to dáno tím, že Preissová se nikdy nestavěla nad lid, že viděla jeho očima a cítila jeho srdcem.

Až na ojedinělé výjimky nejsou slovácké a slovenské prózy Gabriely Preissově příliš rozsáhlé. Jednu z nich pojmenovala spisovatelka příznačně *Miniatura*.³⁷⁾ Tímto slovem dobře vystihla dějovou přímočarost a zhuštěnost svých prací.

V nejhodnotnějších prózách Gabriely Preissově se přesvědčujeme, že je psala autorka s vynikajícím nadáním dramatickým. Fakt, že některé povídky spisovatelka zdramatizovala (ze slováckých povídek je to *Gazdina roba*), svědčí o tom, že je od počátku koncipovala podle zákonů, jimiž se řídí výstavba dramatu. Výrazně se to projevilo v kompozici próz. Autorka dovede najít takový úsek ze života lidí, v němž se proplétají a střetávají jejich povahové vlastnosti jako v uzlu.

³⁷⁾ Později nazvala Gabriela Preissová IV. a V. svazek Spisů sebraných *Miniaturky*.

Příběhy jsou nezřídka navinuty okolo jedné ústřední postavy (např. v prózách *Stařeček Klůčka, Králuša*), která je silně exponována a plně osvětlena, takže stojí v centru čtenářovy pozornosti. Ostatní postavy ustupují vzhledem k ní do pozadí a jsou někdy načrtnuty jenom zběžně.

K umění dramatika ukazuje u Preissové také exponování postav, jejichž povahy kontrastují. K hlavním hrdinkám staví autorka kamarádku, zpravidla méně hezkou, méně bohatou nebo méně statečnou (např. Králuša má takovou přítelkyni v Mařce). Jindy soustředí spisovatelka děj okolo dvou bratří (*Bratři sklínkaři*), dvou dětí (*Na jahodách*), tří dělníků (*Spolunájemníci*) nebo proplete v ději osudy protikladné dvojice milenců (*Sokové*).

Techniku dramatické zkratky a sevřené kompozice osvědčila spisovatelka průkazně v prózách, v nichž skloubila několik syžetových linií jistým rámcem, např. odvodem (*Siluety z odvodu*) nebo společnou palandou (*Večer na tovarychu*).

Zpravidla povídka nebo novela Preissové sjednocuje řadu výjevů, které jako by tvořily části dramatu. Doložíme to příklady. Povídka *Různé náhledy* podává v první části expozici příběhu — milenci Jura a Petrona se pod nátlakem chochových rodičů dočasně rozcházejí. Střed povídky ukazuje účast Petrony na městském trhu a její setkání s kolářem, který si dívku namlouvá. V třetí části děj vrcholí — při muzice se milenci smiřují. Nebo jiný příklad: Novela *První hněv* má tři dramatické scény: rozhovor Matěje s Verunou cestou na trh, který vrcholí novomanželvým útekem a rozhodnutím Veruny, že půjde od něho; výjev s prodejem jalovice; rozmluva manželů, již se předchozí hněv usmiřuje.

Dramatické výjevy v prózách jsou z valné části podávány rozmluvou postav. Zručnost, s níž Preissová vládne dialogem, je na mladou autorku úctyhodná.

Některá povídka Preissové vzbuzuje dojem dramatického textu nebo filmového scénária. Ukážeme si to na novele *Stařeček Klůčka*. Není příliš dlouhá — má 22 stran. A přece dialogizovaných scén nebo scének je zde patnáct (Klůčka a vnučka Dorenka; Klůčka a snacha; Klůčka a hospodská; Klůčka a Rejhanovi; pacholek zavolá na Klůčku; Klůčka a mýtný; Klůčka a bručivý hlas; Klůčka a hospodyně; Klůčka a babička; Klůčka a prodavač; Klůčka a mladá paní se služebnou; Klůčka a čišnice; rozhovor Klůčky se zemřelou manželkou; kostelník oslovuje Klůčku; snacha nad mrtvým Klůčkou). Od dialogů přechází autorka snadno k vnitřnímu monologu Klůčky. Vnitřní monolog je několikrát označen jako skutečný proslovený monolog — uvozovkami. Autorské vypravování v povídce se omezuje víceméně na poznámky, které jako remarky v dramate charakterizují člověka a jeho jednání nebo prostředí děje. Jen v epilogu Preissová stručným autorským vypravováním děj uzavře.

Správnou uměřenost projevila Preissová v tom, jak jazykem promlouvajících postav charakterizovala jejich kmenovou příslušnost, jejich stáří, zaměstnání apod. Nikde spisovatelka nesklouzne do naturalistického uplatňování dialektu.

Práci Gabriely Preissové s jazykem ukážeme si na příkladě novely *Stařeček*

Klůčka. Figury této prózy mluví v základě spisovnou řečí. Jejich příslušnost na Moravské Slovensko vyznačila autorka lehkým nádechem dialektismů. V Klúčkových promluvách najdeme dialektický tvar *vítaj, kminovica, krúžalky, Francek, Karýlek, nekoupili byste košíka* a dialektická slova *robit, učil, nebav se* (= nezdržuj se), *tolko*. Jazykem, v němž se tu a tam objeví dialektismus, mluví také Klůčkova vnučka (*neptám* ve významu nežebraám, neprosím; *štrúdlou*). Občas přecházejí dialektismy i do autorského jazyka (*stojáčky, kožuch, děvčicu*); tím se slovácké dějiště příběhu ještě víc zdůrazňuje. Vřelý poměr stařečka k milované vnučce připomíná Preissova častými deminutivy v jeho řeči (*beruško, zubiky, kuřátko moje, stužečku*). Zdrobněliny přesahují však i do autorského jazyka (*širůšek, chaloupek* aj.) a podtrhují politováníhodnou situaci Klůčkovu, situaci budící autorčinu soustrast. Na druhé straně objevují se v řeči snachy, ženy tvrdé a k stařečkovi bezohledné, výrazy zhrubělé (*naslopáte; nadožiráte se nás až hanba*).

Vcelku možno říci, že řeč zobrazených lidí je u Preissové v podstatě spisovná. Autorka jenom slabým nádechem naznačí například slovenský původ figury tím, že užije slovenského tvaru („Zomreš ty, zomru já, zomreme oba dva“, praví Zuzka v povídce *Večer na tovarychu*) nebo připomene lidový původ stařenky, která vypravuje pohádku, dialektickým tvarem ve skloňování („Ze všecké té roztodivné podívané“ — *Peterka*). Poměrně ojedinělé jsou u Preissové případy, kdy řeč mluvčího nesouzní s jeho povahou a psychickým stavem. Bylo tomu tak především na počátku spisovatelské dráhy Gabriely Preissové — např. v dosti knižní povídce *Bolestný žert* při uvádění mluvy sedláka. Ale poměrně brzy vystihla Preissova způsob, jak provenienci postavy charakterizovat její řečí.

Jazyk vyprávěčky nesoustřeďuje příliš na sebe pozornost. Autorka zpravidla, pokud popisuje člověka nebo jeho chování, připojuje věty a výrazy k sobě paratakticky. Například:

„Nato pokladl zase podhlavničky i duchnu na postel a uhladil lůžko se ženskou dovedností. Pak sebral s poličky hliněný hrneček — ubíral se s ním ku dveřím. Otvíraje je zvolna bojácně vystrčil hlavu, a teprve když se přesvědčil, že v sni nikdo není, dodal si zmužilosti a šel se na dvůr omýt.“ (*Stařeček Klůčka*).

K starším, knižním způsobům vyjadřovacím ukazují u Preissové některé výrazy a tvary (např. *vece, odvětila, prsoma*) i poměrně časté užívání přechodníků.

Hutný jazyk vyprávěčky není přeplněn obrazy. Pokud se tu a tam některý objeví, bývá to nejčastěji prosté přirovnání s obrazovým jádrem vzatým z denního života (například: *vlasý bílé jako mléko*) nebo přirovnání z přírody (například: *ale hlava její zmateně se obracela jako srna větřící nehodu*). A tak v autorském jazyku, zabarvovaném slovy ze slováckého dialektu nebo slovenštiny (například: *ťovarych, frajer, bar, jaše, zdavky, banovat*), odráží se myšlení a citění lidu.

*

Třem svazkům *Obrázků ze Slovácka* dostalo se velmi příznivého přijetí jak u čtenářstva, tak u kritiky, přestože tomuto dílu, když se objevilo na knihkupeckém trhu, nepředcházela hlučná reklama nakladatelská. Uznání čtenářstva i kritiky bylo jednomyslné, což se příliš často u knížek debutantů nepřihází.

Literární listy pochválily Gabrielu Preissovou už tehdy, když její obrázky vycházely časopisecky. Stalo se tak v referátě o Světozoru z r. 1885. Josef Soukal posuzoval v něm kromě jiného prózy dvou debutantek — Terézy Novákové a Gabriely Preissové. Zdůraznil, že jsou to práce dobré, a pokračoval takto: „Zvláště druhá šťastnou rukou dovede vybírat si typy z krajín moravských Slováků. Ví-táme ji na tomto poli posud nikým nedotknutém a těšíme se na další kresby.“³⁸⁾

První díl *Obrázků ze Slovácka* přivítal v Literárních listech K. V. Dvořák.³⁹⁾ Zdůraznil, že Preissová vládne „vzácným nadáním pozorovacím“, že poskytuje čtenářům příjemnou zábavu a že její črty mají dokumentární význam. Recenzent považuje za přednost, že Preissová kreslí Slováky z jejich jasných stránek. Přestože dále připomíná (žel, jenom sumárně, bez uvedení dokladů) „některé menší nesrovnalosti ve slohu a jazyku“, pokládá autorku za mnohoslibnou. Také druhý díl *Obrázků ze Slovácka* hodnotily Literární listy referátem velmi uznalým.⁴⁰⁾ Psal ho tentokrát A. F. Tichý. Pisatel klade druhý svazek obrázků výše nežli svazek první. Líbí se mu, že autorka rozšířila okruh svého zájmu z prostého lidu také na jiné vrstvy společenské. Chválí Preissovou za to, že uvedla do knihy též tematiku národního zápasu. Zvláště vyzdvihl povídku *Bludička* jakožto práci v knize nejzdařilejší. I když tu kritik vyslovoval názory, které v jeho době dosud převládaly, nutno říci, že při svém hodnocení zůstal poplaten starému romantickému myšlení o lidech výjimečně silným intelektem a citem. Případně však posuzovatel zdůraznil myšlenku, že Preissová je šťastna v kresbě postav lidových. Svoji recenzi skončil těmito povzbudivými slovy: „Účast všeho čtenářstva našeho, jehož lásku si *Obrázky* rázem získaly, bude ji [spisovatelku, A. Z.] zajisté povždy provázeti a z dalších úspěchů jejich upřímně se těšiti.“

F. V. Vykoukal recenzoval *Obrázky ze Slovácka* ve dvou časopisech — v *Osvětě* a ve *Světozoru*. Prohloubenější jsou jeho vývody v *Osvětě*.⁴¹⁾ Roku 1887 píše v jednom článku o prvních dvou svazcích. Zdůrazňuje novost látky, s níž Preissová přišla. Nedomnívá se však, že tato okolnost je jedinou příčinou působivosti *Obrázků*. Chválí spisovatelku za jasný smysl pro povahové zvláštnosti lidu i za schopnost pravdivě zachytit denní život postav různého stavu a věku. V závěru Vykoukal konstatuje, že „mezi mladšími spisovatelkami objevila se [Preissová, A. Z.] jakožto zjev osobitý a talent pozoruhodný“. Do budoucna by si přál, aby její práce byly i po technické stránce vyspělejší a po vnitřní stránce (tj. patrně

³⁸⁾ Literární listy r. 1885, str. 87.

³⁹⁾ Literární listy 1. února 1886, str. 44.

⁴⁰⁾ Literární listy 16. července 1886, str. 222—223.

⁴¹⁾ *Osvěta* 1887, č. 7, str. 667—668 a *Osvěta* 1889, str. 859—860.

z hlediska psychologického) hlubší. V referátě o třetím svazku *Obrázků ze Slovácka* podtrhl Vykoukal vřelost autorčina podání, smírný životní názor i schopnost přizpůsobit mluvu kreslených postav jejich povaze a zaměstnání. Ve Světozoru posoudil F. V. Vykoukal každý svazek *Obrázků ze Slovácka* zvlášť.⁴²⁾ Při prvních z nich zdůraznil, že knížka zaujme nestrojeným půvabem a že utuží zájem veřejnosti o Slováky. Chválí Preissovou za zručnost v dialogu i za rázovité zabarvení obrázků. Do budoucnosti by si od autorky přál, aby její črty byly „hlouběji založeny, bohatěji osnovány a rozměrněji rozvedeny“. Když tak v *Bludičce*, která byla zařazena do druhého svazku *Obrázků*, Preissová udělala, kritik s uspokojením konstatuje, že povídka vyhovuje „všem slušným požadavkům“. Při třetí sbírce *Obrázků* uvádí Vykoukal, že Preissová si rázem získala svou prvotinou sympatie veřejnosti a že zde „setřela ještě některé ostré hrany a zmírnila menší nedostatky formální“. Recenzent vyzvedává lehkost, obratnost Preissově ve výstavbě próz, kriticky se však — a to oprávněně — staví ku přeromantizovanému příběhu v próze *Stará dívka*.

F. V. Vykoukal věnoval pozornost také knize *Povídky* (Světozor 28. listopadu 1890). Zdůraznil, že Preissová odhrnula českému světu roušku z niterného života Slováků moravských i uherských. Vyzdvihl samorostlost a svéráznost figurek Preissově a její prosté, srdečné vypravování. A. V. [las] v Hlídce literární (r. 1890, č. 12) chválí *Povídky* za přirozenost a pravdivost postav i výjevů, za obratný dialog a za případný místní kolorit.

František Kvapil referoval o prvních dvou svazcích *Obrázků* v *Ruchu*.⁴³⁾ Při prvním konstatoval, že Preissová dobře vidí národopisné zvláštnosti a že její kresby jsou tím zdařilejší, čím hlouběji vystihují charakteristické vlastnosti lidí. Správně si Kvapil povšiml, že spisovatelka „víc naznačuje, než vypovídá, spokojujíc se několika nejnmutnějšími črtami“. Recenzent pochválil srdečnou prostotu a úměrnost ve výstavbě některých próz Preissově. Podle mého mínění Kvapil však nepochopil pravdivost a kompozici jiných povídek a črt (*Večer na tovarychu*, *Siluety z odvodu*, *Spolunájemníci*), napsav o nich, že „činí dojem skic jaksi nehotových“. Pozoruhodné je referentovo přání, aby si spisovatelka osvojila „tvrdší, řečněme mužnější rysy“. V recenzi o druhém svazku *Obrázků* Kvapil vysoko vyzvedl *Bludičku*, u níž našel pokus o hlubší psychologii a širší společenský podklad; při *Bolestném žertu* shledal (ovšem neprávem), že tato próza připomíná základní myšlenkou Puškinovu povídku *Šlechtična-selka*.

Obrázky ze Slovácka vřelě uvítaly také *Národní listy*.⁴⁴⁾ Po vydání prvního svazku pozdravily v Preissově „hotovou povahu básnickou“, která má vlastní individualitu a jejíž prózy vynikají láskou k drobnému lidu i jemnou srdečností

⁴²⁾ Světozor 1886, č. 17, str. 270; Světozor 1886, č. 19a, str. 590; Světozor 1889, č. 33, str. 396.

⁴³⁾ Ruch 1886, č. 7, str. 111—112; Ruch 1886, č. 17, str. 272.

⁴⁴⁾ *Národní listy* 1886, č. 79.

podání. Autor recenze o druhém svazku *Obrázků* J. M. H. (patrně Jozef Miloslav Hurban) psal o Preissové vřele a zdůraznil, že do naší literatury vstoupila jako „spisovatelka hotová“. Prózu *Bratři sklínkaři* pokládá za nejlepší českou povídku. Nejvýš ze svazku vyzdvihuje *Bludičku*. *Bolestný žert* mu připomněl „ve mnohém“ Turgeněva. Svůj nadšený referát končí recenzent slovy: „Jest [Preissová, A. Z.] zkrátka zjevem v literatuře naší více než »pozoruhodným« a není pochyby, že ještě mnohé krásné ovoce ducha této ženy obohatí záhon písemnictví českého.“⁴⁵⁾

Kritik v katolickém čtrnáctideníku *Obzor*, vycházejícím v Brně, posoudil *Obrázky ze Slovácka* hlavně z etického stanoviska.⁴⁶⁾ Viděl v nich zdravou protiváhu k próze francouzské „kuchyně“. S radostí shledal, že u Preissové se čtenář setkává „s láskou, jak ryze slovanské povaze odpovídá a z mravního názoru lidu slovanského vyvívá“. Svůj nadšený soud uzavřel pisatel konstatováním, že některé obrázky Gabriely Preissovové jsou pravými skvosty charakterového líčení (např. *Spolunájemníci*, *První hněv*).

Katolický měsíčník *Vlast* (v roč. VII, 1890/1891, str. 334) pochválil *Obrázky ze Slovácka* za to, že nejsou rozvláčné, že pravdivě líčí skutečnost, že mají ušlechtilou tendenci a že jsou slohově nehledané. Za jeden z nejkrásnějších obrázků pokládá *Spolunájemníky*, „rovnající se zajisté plnou měrou žánrům Nerudovým“.

Zato jen z hlediska náboženské etiky hodnotila *Vlast* (v téměř ročníku, str. 899 až 900) knížku *Črty ze Slovácka*. Nejvíce to bije do očí při posouzení významu povídky *Prajzál*. Pisatel praví: „Ačkoliv nenadálá smrt marnivě a zpupně dívky jeví se jako pokuta za provinění její, a matka hříšnost zoufalého nářku svého poznává, přece celkový dojem čtenáře neuspokojuje.“ Autorku novely *Boží svět* plisní referent za to, že líčí život příliš „jen ze stránky temné“.

Shrme-li posudky, které byly o třech svazcích *Obrázků ze Slovácka* napsány, vidíme, že vyznívají — až na dílčí připomínky kritické — velmi uznale a místy až dithyrambicky. Příznačné je, že kritikové radí autorce, aby začala psát delší práce a aby více psychologizovala. Preissová, která bedlivě naslouchala hlasům kritiky, dala se v pozdějším svém vývoji těmito radami silně ovlivnit. Nutno říci, že nikoli na prospěch umělecké hodnoty svých prací.

V roce 1901 vyšel soubor slováckých obrázků podruhé (*První obrázky ze Slovácka*, 2 svazky). Tehdy je velmi zasvěceně posoudil Otakar Šimek v Lumíru (5. července 1901). Konstatoval, že Preissová „pracuje nejprimitivnějšími prostředky, ale těmi, které již dělají básníka“. „Má mnoho nápadů, dost prostředních někdy, ale má i znamenité, hluboké a geniální.“ Někdy se obrázek Preissovové podobá malé rytině. Zvláště vysoko hodnotí Šimek prózu *Spolunájemníci* („zdá se, že na těch několik stránek vtěsnila půl Rakouska“). Preissová, zdůrazňuje Šimek, zobrazila Slováka ze všech stran, a „skoro vždy raněného životem“. Delší

⁴⁵⁾ Národní listy 1. srpna 1886.

⁴⁶⁾ *Obzor* 1886, č. 16 a 17. Autor se podepsal šifrou R. Jde pravděpodobně o Františka Rcháčka.

povídkové práce (*Bludička a Bolestný žert*) pokládá recenzent za méně šťastné, za romaneskní. Obrázky Preissové, podtrhuje Šimek, byly inspirovány láskou k lidu; zvláště je to vidět na dialogu, který zachycuje myšlení a citění Slováků.

Preissovou zajímal život a politické události nejenom u nás, nýbrž i v celé slovanské oblasti. Využívala všech možností (své korespondence, tisku, cestování), aby se o dění ve slovanském světě informovala. Pravidelně četla Národní listy a vídeňský deník Neue Freie Presse. S velkým zájmem sledovala zprávy z bojišť na slovanském jihu.

O prázdninách r. 1887 zúčastnila se Preissová cesty Čechů do Lublaně. Nádšené uvítání výpravy od Slovinců a její vřelé přijetí českou spisovatelku velmi dojaly. V Lublani dokonce pronesla slovinsky přívitek o bratrství Čechů a Slovinců. Dojem musil být veliký, když v Lublaňském Slovenci napsali o Preissově, že je rozená Slovinka.⁴⁷⁾

Poměry Slováků v Uhrách znala spisovatelka, jak víme, z návštěv v Holiči nebo ve Skalici a přirozeně též z časopisů nebo ze své korespondence s řadou slovenských vlastenců.

Preissová využívala příležitostných rozmluv, aby se obeznámila také se životem Poláků. Ale do Polska, stejně jako na Rus, dostala se teprve v letech devadesátých.

Národnostní útlak lidu ve slovanských zemích zobrazila Preissová v knize *Ideály. Šest kreseb ze slovanských luhů*. Kniha vyšla autorčiným vlastním nákladem r. 1889. Preissová v ní podala postavy odrodilců i obětavých vlastenců.

Jednotlivé obrázky vznikaly od r. 1887 až do počátku r. 1889.⁴⁸⁾ Koncem listopadu r. 1888 sděluje Gabriela Preissová Fr. A. Šubertovi, že příštího roku vydá patero kreseb *Ideálů* souborně; srbský a slovinský obrázek má prý už hotov dávno, bulharský a polský rozepsala.⁴⁹⁾ Naposledy byl vytvořen obrázek slovenský a slovácký.

V předmluvě ke knize uvedla Preissová, že si vyhledala pro své kresby modely ze skutečnosti. Hlavní myšlenku, kterou chtěla vyjádřit, nepověděla však zde příliš jasně. Zdůraznila, že ve světě nacházíme množství sobectví a klamu, avšak věří, že každý neoutupělý člověk je schopen jiskry ideálu. Podoba tohoto ideálu bývá podle jejího přesvědčení v různých zemích různá.

Ne všechny obrázky, které vstoupily do knihy *Ideály*, vyznačují se stejnou mírou pravdivosti a ne všechny mají stejnou hodnotu uměleckou. Hlubšímu zobrazení života v různých slovanských zemích bránil u Preissově fakt, že autorka tyto země nepoznala všechny z vlastní zkušenosti. A dále: uměleckost próz byla větší-

⁴⁷⁾ O cestě do Slovinska zpravuje nás *Obrázek bez nadpisu*, který Preissová uveřejnila v *Obzoru* 20. září 1887; v knize *Ideály* se nazývá *Silueta z Krajinska*.

⁴⁸⁾ Předmluva ke knize je datována 4. únorem 1889.

⁴⁹⁾ V dopise Fr. A. Šubertovi z konce listopadu r. 1888 (byl psán mezi 26. listopadem až 29. listopadem 1888).

nou porušována vůlí Preissové po jejich didaktickém vyznění; autorka vkládala namnoze ideu do svých povídek zvnějšku.

Poměrně úspěšně vedla si prozaička ve „volebním obrázku z jižní Moravy“, který nazvala *V sousedství*. Prostředí města, kde se konaly obecní volby, znala dobře — vždyť to byl Hodonín! Ve středu vyprávění stojí dva cihlářští dělníci: vlastenecky uvědomělý Moravan Hoták a svůj slovenský původ zrazující Nebuška. Když Češi volby vyhrají, nenajde odrodilec zastání u kosmopolitně založeného majitele cihelny; také jeho svůdce — němčící radní — se mu vyhýbá. Nezbyvá proto Nebuškovi nic jiného, než aby se odstěhoval.

Preissová, chtějíc nakreslit varovný případ národně neuvědomělého slabocha i příkladný zjev vlastence, uchýlila se k černobílé charakterizaci postav. V tom je minus obrázku, který jinak výrazně zachytil atmosféru voleb na moravském městě v minulém století.

Do samé blízkosti próz *Učitel Hular* a *Bludička*, které ukazovaly maďarizaci slovenských vesnic, uvádí nás ironicky nazvaná *Pohádka zimního večera*. Na statek slovenského vlasteneckého bojovníka z r. 1848 přijde učitel, kterého maďarské úřady zbavily služby pro „panslavismus“. Prchá na Moravu, aby tam dostudoval a našel uplatnění.

Také v této próze, která je koncipována na kontrastu šťastného života na selském statku s bolestným osudem šťvaného učitele, vyostřila Preissová postavy odhodlaných vlastenců; usilovala jimi podat čtenářům na Slovensku příklad jednání. Črta končí spisovatelčíným vyznáním důvěry v nepotlačitelnost práv slovenského lidu a v překonání všech nesnází.

Silueta z Krajinska s podtitulem *Vzpomínka z cesty do Lublaně* zachycuje vřelé projevy lásky Slovinců k Čechům, lásky, která byla živá i na dědinách. Preissová své zkušenosti z cesty mírně zbeletrizovala. Ukazuje, jak kapljovský farář zorganizoval ve své vesnici srdečné vítání vlaku, v němž jela výprava Čechů.

Obrázek ze srbsko-bulharské války Ilja Lutinovič vypravuje o snivém chlapci sedláka ze Srbska, který byl odveden na vojnu a nadšeně bojuje za krále. Těžce raněn, dohasíná v nemocnici. Loučení rodiny a milé s Iljou, který odchází navždy, stejně jako jeho pobyt v nemocnici jsou podány v sytých dramatických scénkách. Smutkem ze zmařeného života prodírá se rázně myšlenka: za vlast je nutno, je-li to třeba, také zemřít.

Do Polska nás uvádí vypravování *Podivín*. Je to vlastně podobizna polského šlechtice. Spisovatelce ji na cestě do Drážďan podal jeho synovec. Strýc, hrdý vlastenec, snil o sjednocení Polska a nenáviděl Němce i Rusy. Chtěl ustanovit synovce dědicem svého jmění. Ale když mladík neuposlechl jeho přání, aby šel studovat na důstojníka do Francie nebo do Belgie, odkázal šlechtic jmění dělníkům polského původu. Vypravování, které čerpá ze skutečné rozmluvy spisovatelky s polským informátorem, nese rysy pravdivosti. Ke zvýšení jeho bezprostřednosti přispívá dramatický způsob autorčina podání, využívající postupů dialogizace.

Poslední prózou *Ideálů* je kresba z Bulharska *Živé sny*.⁵⁰⁾ Původně zamýšlela Preissová využít látky pro drama *Ideál*.⁵¹⁾ Poslala dokonce koncept hry řediteli Národního divadla Fr. A. Šubertovi. Ale soud Šubertův o dramatě s tímto námětem zřejmě nebyl kladný, a tak se Preissová rozhodla napsat na toto téma povídku.

Proč sáhla Preissová pro látku do událostí v Bulharsku po r. 1885? Příčina byla tato: Dění v Bulharsku vzrušovalo pozornost Evropy zejména po krvavě potlačeném povstání bulharského lidu v roce 1876. Zvěrstva tureckých okupantů otrásla svědomím všech čestných lidí. Mezi významnými osobnostmi různých zemí protestovala také naše Eliška Krásnohorská. V Rusku vzniklo široké hnutí za osvobození Slovanů z turecké poroby. Povstání nacházelo také u nás velký ohlas a sympatie.

Preissová lokalizovala téma do let 1886—1887. Tehdy se bulharská buržoazie rozštěpila na dva tábory. Rusofilská strana se vyslovovala pro shodu bulharské zahraniční politiky s Ruskem a stála nepřátelsky proti knížeti Battenbergovi; druhá část bulharské buržoazie podporovala Battenberga, usilující orientovat zemi na Velkou Británii a Rakousko-Uhersko. Spor se přenesl i do armády. V létě 1886 došlo v armádě ke vzpouře, již stáli v čele rusofilští důstojníci. V srpnu r. 1886 se Battenberg trůnu v Bulharsku vzdal. Boj mezi rusofily a rusofoby pokračoval i po přerušení diplomatických styků Bulharska s Ruskem. V únoru r. 1887 propukly vojenské vzpoury v Silitře a v Ruse. Vládnoucí protiruské straně se však podařilo je potlačit. Došlo při tom k velkým ukrutnostem.⁵²⁾

Středem děje v povídce Gabriely Preissové je krásný kapitán, rusofil Dimitrij Korusov, který spolu s jinými důstojníky zosnuje v posádce spiknutí proti vládci. Zraněný Dimitrij, jehož miluje Maša, manželka důstojníka Rista, umírá v nemocnici, zatímco ostatní původci povstání byli po nezdaru podniku popraveni.

Povídka se vyznačuje v podstatě týmiž nedostatky jako skica dramatu.⁵³⁾ Nejvýznamnější z nich je ten, že autorka neopustila, pokud jde o hodnocení „ideálů“ tří důstojníků, stanovisko objektivismu. I když ukázala, že velitel posádky slouží vládnoucímu knížeti, že Risto hájí abstraktně pojatou čest muže, který přísahal, a tím vlastně podpírá vládnoucí moc, a že bojovníci proti knížeti — zejména Dimitrij — mají sympatie prostého lidu, přece jenom na konci dramatického náčrtu i potomní povídky přenechává spor důstojníků, či „ideál“ byl skutečným ideálem, k rozsouzení teprve budoucnosti.

Preissová, jak přiznává,⁵⁴⁾ v Bulharsku nebyla a znalosti o dějinách této země

⁵⁰⁾ Původně se nazýval obrázek ze srbsko-bulharské války *Ideál*. Preissová ho uveřejnila v *Obzoru* 20. února a 5. března 1887.

⁵¹⁾ O tom píše v dopise Fr. A. Šubertovi z 20. října 1888.

⁵²⁾ O těchto událostech v Bulharsku viz v knize A. Burnov, D. Kosev, L. Christov, *Dějiny Bulharska*, Praha 1958, str. 149 n.

⁵³⁾ Je podána v dopise Gabriely Preissové Fr. A. Šubertovi z 20. října 1888. Dopis jsem otiskl v článku *Začátky dramatiky Gabriely Preissové* (Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, D 5). Zde jsem také srovnal náčrt děje dramatu s hotovou povídkou.

⁵⁴⁾ Preissová o tom píše v dopise Fr. A. Šubertovi z 20. října 1888.

čerpala z literatury nebo ze zpráv vojenského lékaře, který působil v Bulharsku. Opustivši tak půdu vlastních pozorování, z nichž těžila pro *Obrázky ze Slovácka*, podlehla postupům romantických děl (utajovaná láska Dimitrije k Jelence; služba Jany přestrojené za houslistku v kantině atp.).

Preissová sama dobře cítila, že se jí zvolená látka rozplývá v mlhavé všeobecnosti, že jí k tomu, aby mohla skutečnost zobrazit pravdivě, chybí znalost faktů a proniknutí do smyslu událostí v Bulharsku. Šubertovi si posteskla: „Romantičností nerada plýtvám, což mi jistě uvěříte, četl-li jste některé moje vydané obrázky — ta mi právě robí asi největší potíže...“⁵⁵⁾

Přijetí *Ideálů* ze strany kritiky nebylo už tak vřelé jako v případě *Obrázků ze Slovácka*. Jen brněnský čtrnáctideník *Obzor* (šifra R.; patrně František Roháček) jim věnoval značnou pozornost.⁵⁶⁾ Pochválil spisovatelčin talent vypravovatelský a zdůraznil, že tu Preissová „řeší bezděky spor idealismu s realismem“.

Osvěta,⁵⁷⁾ list, v němž Preissová otiskovala své prózy a který se vyslovil o *Obrázcích ze Slovácka* velmi příznivě, nepřijal *Ideály* bez výhrad. F. V. Vykoukal posoudil *Živé sny* a *Ilju Lutinoviče* negativně. Na rozdíl od toho vyzvedl obrázek slovácký a slovenský. „Znalost lidí i kraje zřejmě tu působí svou zámluvnou pravdivostí,“ napsal doslova.

Na kritiku své knížky reagovala Preissová správně: přiznala *Ideálům* menší uměleckou hodnotu. Fr. A. Šubertovi sdělila: „... Vy zajisté se mnou tušíte, že *Ideály* jsou slabší *Slov. obrázků* a se mnou jste se bál kritiky.“⁵⁸⁾

Příčiny zjevného nezdaru Gabriely Preissové v knize slovanských obrázků byly v podstatě dvě: spisovatelčin apriorní záměr vytvářet „vzory“ jednání a neznalost zpodobovaného životního prostředí. Přesto však si *Ideály* zachovávají významné místo v historii slovanského povědomí u nás. Zrcadlí nadšení pro slovanské bratrství, jak bylo oživeno v době bojů za svobodu na Balkáně a jak se tradovalo v kruhu starších i mladších stoupenekyní Elišky Krásnohorské.

⁵⁵⁾ V dopise Fr. A. Šubertovi z 20. října 1888.

⁵⁶⁾ *Obzor* 20. července 1889.

⁵⁷⁾ *Osvěta* 1889, č. 11, str. 1051—1052.

⁵⁸⁾ V dopise ze dne 25. července 1889.

V hodonínském období napsala Gabriela Preissová mimo povídku *Akrobatka* (1887) několik próz, které pak zařadila do dvou knížek: *Drobné povídky* (1887) a *Z mého alba* (1890). Jde o práce převážnou měrou okrajové, které málo rozvíjejí dosavadní charakter spisovatelčiny tvorby.

Na próze *Akrobatka* počala Preissová pracovat počátkem let osmdesátých.⁵⁹⁾ Patří tedy *Akrobatka* k nejranějším pokusům Gabriely Preissové — někam do sousedství novel *Bolestný žert* a *Počátek románu*. Ve všech je líčen milostný vztah člověka z lidu ke šlechtici.

Preissová sice pokládala obsah povídky *Akrobatka* za dosti nerealistický, nicméně za pravděpodobný,⁶⁰⁾ ale není možno lásku komediantského sirotka k hraběti takto hodnotit. Už pro množství náhod a nemotivovaných zvrátů v ději (například: náhodou se vynoří do Kristina života strýc, o němž nikdy neslyšela; najednou přestanou mít lidé na zámku Kristu v oblibě, ačkoli ji donedávna dávali vzdělávat). Slovem: Hlavní myšlenkou i dějem náleží *Akrobatka* mezi přežilou, kalendářovou literaturu romanticky sentimentalizující.

Rázem Zábavné bibliotéky (vycházela nákladem papežské knihtiskárny Benediktinův rajhradských) byl zřejmě dán výběr tří próz, které Gabriela Preissová zahrnula do knížky *Drobné povídky*.⁶¹⁾ A možná, že nejenom výběr, nýbrž i jejich ideová koncepce. Děj všech povídek je vážen z rodinného života a hlavní úlohu v něm přisoudila Preissová ženě.

Nerovný sňatek řeší smírně problém manželství letitého mlynáře Zeleného s chudou dívkou Rozárkou, již zrádně opustil myslivecký adjunkt. Jednání postav (např. sebevražedný úmysl Zeleného) není však dostatečně motivováno a ke šťastnému vyřešení konfliktu — přeměně nerovného manželství ve šťastný svazek — přispívají vedle Rozárčina dobrého srdce četné náhody.

Podobně nepravdivě smíruje životní rozpory povídka *Příbuzní v sousedství*. Když si na statek přivede jeden z bratří chudobnou nevěstu, vyvolá tím nenávisť v celé rodině. Ale přivdaná žena svou trpělivostí, šlechetností a dobrotou spory uklidní.

Námětově zajímavá a relativně zdařilá je próza *Madlenka*. Bezdětná mlynářka se v ní bez manželova vědomí ujme děvčátka, které měl mlynář s bývalou služkou.

⁵⁹⁾ Ve spisovatelčiných dopisech Bronislavě Herbenové můžeme sledovat zrod této povídky. V listě ze 7. března 1886 Preissová sděluje, že chce *Akrobatku* dokončit do května toho roku. Významně přitom podotýká: „Píšu na tom již 4 léta (totiž dvě léta jsem to ani neviděla, jindy zase jsem s tím nemohla hnout atd.).“ Koncem listopadu r. 1887 Preissová *Akrobatku* dokončila a odevzdala nakladateli Eduardu Beaufortovi. Zprávu o tom podává v dopise Bronislavě Herbenové dne 28. listopadu 1887. Povídka vyšla r. 1887 v *Příteli domoviny*.

⁶⁰⁾ V dopise Bronislavě Herbenové z 25. prosince 1886.

⁶¹⁾ Brno 1887. Dvě z povídek dokončila Preissová v prosinci r. 1886. Jedna z nich byla staršího data; o tom píše Gabriela Preissová v dopise Bronislavě Herbenové z 25. prosince 1886.

Vychová je s mateřskou láskou. Zvuk slova „maminko“ ji naplňuje nejvyšším blahem. Mlynář začne ženu podezřívát z nevěry a vyžene ji z domu. Nakonec se však přesvědčí o její nevině a spěchá ji odprosit. Postavu Madlenky můžeme pokládat za částečný předobraz kostelničky Buryjovky z *Její pastorkyně*.

Prózy z knihy *Drobné povídky* postrádají místního zabarvení a měly se ve své lidské všeobecnosti stát didaktickou četbou pro široké vrstvy lidové.

Už v roce 1886 pomýšlela Gabriela Preissová na knížku, která byla později nazvána *Z mého alba* (vyšla ve Velkém Meziříčí r. 1890.⁶²) Jednotlivé kresby vznikaly během roku 1887 a roku následujícího.⁶³)

Z Hodonína vytěžila Preissová barvitý obrázek *Paní Šedá*. Satiricky se v něm vypořádala s odrodilci, kteří se stydí za svůj český původ, komolí si přijmení a pokládají češtinu za jazyk vhodný jen pro služebné. Portrét chlubitivé manželky státního úředníka, která ve chvíli, kdy se domnívá, že manžel byl raněn mrtvicí, běduje českými slovy a tím prozradí, jakou má vlastně mateřskou řeč, je stejně dobře odpozorován ze skutečnosti jako kresba jejího manžela, dobrácky pohodlného a loajálního byrokrata.

V obdobném duchu se nese cestovní obrázek *Z Vídně do Hodonína*, nejhodnotnější próza knížky. Preissová tu velmi pravdivě, s řadou jemných odstínů, ale přitom nikoli rozvláčně zobrazila málo vzdělanou i národně lhostejnou Polku, která odjíždí z Vídně se dvěma dcerami, s despektem hledí na Čechy, odsuzuje Ukrajince a Rusy, pomlouvá důstojníky a spisovatelky — jen v kráse vídeňského života se zhlíží. Preissová proto bolestně poznamenává: „Zastesklo se mi po nějakém koutečku, kde bych mohla nerušeně přemýšlet, proč mně štěstí nepřálo setkat se s upřímnou bytostí polské vlastenky, s bytostí vznešenou, s duší ryze slovan-skou...“ Próza je téměř v celém rozsahu dialogizována a působí velmi přesvědčivě bezprostředností spisovatelčina podání a plastickým vystižením polské měšťačky.

Do Vídně se dějištěm hlásí drobná novela *Jozefčin ideál*,⁶⁴) obrázek prodavačky v květinářství, již okouzlí poručík, když si chodí kupovat pro svou milou květiny. V kontrastu života bezstarostného důstojníka a nuzné prodavačky i její ubohé matky je vysloveno mnoho stesku, a je to vyřčeno s cudnou náповědí.

Humorně laděná próza *Venkovský mučedník* není sice výslovně situována na Moravské Slovensko, ale zřejmě tam patří. Je to vypravování o starostovi, který musí při svém dobráctví snášet od občanů mnoho nevděku. A k tomu ho ještě plísni vlastní manželka!

⁶²) 25. prosince 1886 psala Preissová Bronislavě Herbenové: „Počkej, až budu psát své album siluet, vyblýsknu v něm tu Polku, s kterou jsem jednou jela z Vídně.“

⁶³) Preissová zařadila do sbírky *Z mého alba* také *Dvojčata bidělkáře*, která známe z *Obrázků ze Slovácka*, *Obrázek bez nadpisu*, který otiskla už v *Ideálech* pod názvem *Silueta z Krajinska*, a *Ideál*, který se jmenoval v *Ideálech* *Ilija Lutinovič*. O próze *Z deníku mladé paní* jsem se zmínil už vpředu.

⁶⁴) Poprvé byla novela otištěna r. 1887 v olomoucké Domácí hospodyně.

Škoda, že Preissová dokonale neztvárnila materiál, který uložila v *Dopise na Rusko*, že se spokojila toliko s uměleckým polotvarem listu. Píše ho učitelka na slovácké vesnici své sestře. Zřejmě však v dopise promlouvá o vlastních smutných zkušenostech ze slovácké dědiny (mnozí lidé neposílají děti do školy a propadají alkoholismu) sama spisovatelka. Uplatnila zde i svoje vědomosti o pronásledování slovenských vlastenců v Uhrách.

V některých číslech knihy *Z mého alba* pokusila se Preissová rozšířit tematický okruh svých prací o náměty nevesnické. Tam, kde psala o skutečnostech, které dobře poznala, a kde nevládala ideu do vypravování násilně, vedla si úspěšně. Zejména je tomu tak ve dvou satirických prózách. Zde prokázala nesporné nadání. V budoucnu však se Preissová obírala satirou jen málokdy. A tak zůstala jedna z jejich tvůrčích možností ležet ladem.

Drobných povídek povšiml si jen A. F. Tichý v Literárních listech (1. září 1887). Pokládá tři prózy této knížky z rodinného života za zdařilé a za dobrou četbu pro širší vrstvy. Klade *Drobné povídky* do blízkosti románů K. Světlé. Madlenku považuje z nich za povídku nejlepší.

O souboru *Z mého alba* referoval F. V. V. [třezný] ve Světozoru (17. října 1890). Zdůraznil, že Preissová se tu pokusila rozšířit svůj dosavadní okruh látek, a vyzvedl její pokus o satirické zobrazení maloměsta. A. F. Tichý v Literárních listech (1. července 1890) charakterizoval jen povšechně děj próz, přičemž za nejvýznamnější z nich pokládal novelu *Dvojčata bidélkáři*. Antonín Vlas v Hlídce literární (r. 1890, č. 6) vytýká, že v knize byly znovu přetištěny dvě práce z *Ideálů*. Nejvýš také klade *Dvojčata bidélkáře*. Obrázek *Z deníku mladé paní* připomněl mu kresbu I. Herrmanna. Nadneseně pak shrnuje referent svůj soud takto: Preissovou „směle stavíme vedle Němcové za nejlepší naší spisovatelku“.

Máme-li historicky zařadit prózy Gabriely Preissové z prvního období, zejména její slovácké a slovenské obrázky, musíme si položit otázku o vztahu spisovatelky k předchůdcům (tj. v čem na ně navazuje, jak jejich podněty formuje a čím se od nich liší) i k následovníkům. Jen tak budeme moci určit, jak tyto prózy ovlivnily další vývoj naší literatury.

Už první pohled na mapu literatury let šedesátých a sedmdesátých u nás stanoví nám nejvýznamnější autory venkovské prózy — Boženu Němcovou, Vítězslava Háalku a Karolinu Světlou. Z těchto tradic, jak uvidíme, Preissová vycházela, v nové sociální situaci je modifikovala i samostatně dotvářela.

U Gabriely Preissové byly tendence k realistickému zobrazování skutečnosti brzděny křesťanskou ideologií, myšlenkami abstraktně pojímaného humanismu, touhou po smíření sociálních rozporů. V té míře, jak Preissová poznávala život na Moravském Slovensku (už méně na Slovensku v Uhrách), vítězilo v ní pravdivé zachycení reality nad romantickým sněním, které tak často vedlo k idylizaci obrazů.

V Pohorské vesnici Boženy Němcové našla Gabriela Preissová, která si od mládí zamilovala Slovensko, harmonicky vykreslené vztahy mezi příslušníky českého a slovenského národa. Ale tvrdé poměry na Slovensku, o kterých se mladá Preissová dovídala, strhávaly nutně k zemi každou představu o souladu tamní šlechty s lidem, nutily brát v úvahu krajně nepříznivou sociální a národní situaci Slováků. Preissová, zpodobujíc tento útlak, vykreslila nepřátele lidu i odrodilce a podala také příkladné typy obětavých slovenských vlastenců. Výchovný zřetel, který tu sledovala, sen o radostnějším životě Slováků namnoze ji vzdaloval od pravdy, vedl k idealistické koncepci skutečnosti a k polarizovanému vyhocení lidí na jedné straně v národovce, na druhé straně v nepřátele Slováků a odrodilce. A tak se projevuje v jejích slovenských prózách, které usilují zachytit nikoli jednu nebo dvě postavy, nýbrž celou společnost, obdobné napětí jako v pracích Svezozára Hurbana Vajanského, i když Preissová neviděla — na rozdíl od Vajanského — představitele národa výhradně v zemanstvu nebo v buržoazní inteligenci.

S Vítězslavem Háalkem sblíží Preissovou zájem o sociální problémy venkova, o smutný život výměnkářů a cikánů. Obdobně jako u Háalky souzní u Preissové přírodní scenérie s osudy lidí a časem také opadáva romantický opar při sledování životní reality. Preissová postupně láme dějové konvence, které vypěstoval romantismus; přitom se ne vždycky dovede zbavit sentimentality.

Tragédií ústřední postavy připomene *Králuša* Gabriely Preissové Háalkovu *Muzikantskou Lidušku* (1861). I když příčiny neštěstí dívek jsou rozdílné, obžaloba

společnosti, která ničí krásné lidské vztahy pro zájmy majetkové, je v obou povídkách stejná.

Do značné míry má Preissová s Hálkem společnou melodizaci světa. Svě postavy, zejména dívčí, jako by ladila podle písni. Většinou milují její figury zpěv, písní přímo žijí. V povídce *Sokové* doslova čteme: „Lákavá písnička, kterou Libor vždycky slyšel za Jenůfou, ztichla jako pěnka.“ Ještě více vystoupil tento rys do popředí v dramatech Gabriely Preissové, jimž neustálý doprovod písní dodává zřetelný ráz balad.

Ideová i motivická závislost Preissově na prózách Karoliny Světlé projevuje se zřetelně v *Drobných povídkách*. Jejich ideálně ušlechtilé ženy také vykupují svým sebezapřením mír a štěstí pro rodinu, brání tomu, aby se život nezměnil v tragédii. Preissová se tu učila především na postavách autorky *Skaláka* (Rozicka) nebo *Vesnického románu* (Sylva).

Preissová samostatně rozvinula podněty, které nalezla v díle dvou moravských autorů — Kosmáka a Stránecké.

Národně cítící kněz Václav Kosmák si ovšem vybíral ke svým črtám a povídkám témata, v nichž mohl uplatnit tendenci náboženskou a vlasteneckou. Snažil se podávat ze života takové obrazy, které přinášely venkovskému lidu a maloměstským vrstvám zábavu i mravokárné poučení. Náboženské zaměření nutně omezilo pohled populárního spisovatele *Kukátka* (jeho první svazek vyšel r. 1876). Ale Kosmák uměl někdy nakreslit pravdivé charaktery a podal řadu typických postav sedláků, myslivců, mlynářů, vesnických dívek i klevetných bab, maloměstských slečinek a šosáků. Kosmákovy obrázky byly mezi lidem velmi čteny. Vzpomíná na to po letech Alois Mrštík: „Nesmazatelnými písmeny ryla se Kosmáková slova do srdce a hlavně dýchali jsme v sebe rozkošný dech Moravy, kterým Kosmák nevědomky dýchal první.“⁶⁵⁾ Preissová znala Kosmákovy práce, učila se na nich, jak studovat vesnický a maloměstský život, a hlavně kresbě charakterů. Ale náboženské vyostření Kosmákových próz nenapodobila.

Františka Stránecká stála Preissově příkladem jako sběratelka lidového vyprávění, jako vlastenka a romanticky nadšená citelka starobylosti slovanské kultury. Daleko méně však na ni působila jako spisovatelka. Význam obrázků Stránecké, námětově čerpajících částečně ze Slovácka a většinou z Jihlavska, popisujících v duchu olomoucké skupiny národopisné a v duchu Bartošově zvyky, pobožnosti a drobné příběhy a obsahujících mravoučnou tendenci, leží spíše v oblasti kulturně historické nežli umělecké. Stránecká nezpodobila sociální rozvrstvení venkova, nepronikla hlouběji do psychologie lidí, neměla smyslu pro kompozici próz, a sotva mohla proto ve větší míře literárně ovlivnit tvorbu Preissově. Nanejvýš jen v tom, jak se starými lidmi horlí nad změnami, které přináší moderní doba na venkově, pokud jde o národopisnou individualitu moravských krajů. Obdobné

⁶⁵⁾ Alois Mrštík, *Nit stříbrná*, Praha 1926.

myšlenky, ztvárněné ovšem v postavách a jejich vztazích, najdeme také u Preissově (např. v novele *Vějíř*).

Současníkem, jehož vývoj Preissová sledovala, byl Martin Kukučín. O dva roky starší Preissová, debutoval přibližně ve stejné době jako ona. Oba musili překonávat schémata sentimentálně-romantických próz svých literárních začátků a oba tak dělali láskyplným příklonem k vesnické skutečnosti. Znali ji dobře: Kukučín ze svého rodného kraje, Preissová z Moravského Slovenska. Kukučín zobrazil vesnici, která pod Tatrami dožívala své patriarchální období, Preissová venkov, který už mnohem více změnil své vztahy v kapitalistické.

První Kukučínovy prózy (*Na jarmok* — 1863, *Dedinský jarmok* — 1883, *Na Ondreja* — 1863) postrádají rozvinutý syžet. Spisovatel soustředil vypravování o zvycích venkova buď k rámcové události nebo k jedné postavě. Jen povlovně se mu dostával do prózy děj — např. v črtě *Hody* (1884) nacházíme slabě naznačený jeho zárodek. Ale cesta mladého autora šla neúchylně za zpodoběním vesnických figur (rychtářů, hajných, kravařů, husáků, židů, cikánů, řemeslníků, mladých manželů i zamilovaných párů).

Preissová také pracuje s rámcem (jarmark, odvody, tovarych na velkostatku apod.), ale její zvykoslovné líčení nikdy nezabíhá do takové šířky jako u Kukučina, vždy jí stojí v centru zájmu lidé, jejich osudy, třebaš je načrtne jenom letmo.

Stejným způsobem pracují oba autoři s dialogem. Některé jejich prózy zachycují živý hovorový jazyk lidových postav.

Novela Preissově *První hněv* (uveřejněná r. 1886) připomene hádku mladého cestáře a jeho ženy z Kukučínovy črty *Na hradskej ceste* (1883) a její téma (prodej jalovice na trhu), v srdečném humoru podané, stojí velmi blízko humoru z Kukučínovy povídky *Rysavá jalovica* (1885). Přitom ovšem každá próza obou autorů zachovává vedle samostatnosti charakterů také specifický kolorit krajový. Autorka *Kuby handrláka*, novely o člověku odstrkovaném a drsně zbaveném milostné iluze, cítila spřízněnost s Kukučínem, který za pražských studií napsal povídku *Ne-prebudený* s tragickým příběhem husáka Ondráše.

Zčásti už v období slováckých próz, ale daleko zřetelněji po r. 1890, kdy Preissová začala psát prózy z Korutan, ohrožovalo českou spisovatelku stejné nebezpečí jako Kukučina: oba totiž řešili společenský konflikt na základně mravního principu, harmonizující sociální protiklady z hlediska svého etického ideálu. Nutně tu musil vznikat rozpor autorské koncepce ideové s pravdou životních faktů a situací. Sociální a koneckonců též umělecká účinnost podaných obrazů se tím ovšem značně omezovala.

Úsilí Preissově zobrazit Moravské Slovensko korespondovalo s tvorbou Jana Herben a. Umělecký vývoj Herbenův⁶⁶⁾ začínal národopisnými studiiemi v dů-

⁶⁶⁾ Beletristickými začátky Jana Herbena včetně kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* obírá se zevrubně Felix Vodička v článku *Moravské beletristické studie Jana Herbena* (ČMM 1938).

chu školy Františka Bartoše, který zdůrazňoval přednosti lidové kultury slovesné a jazykové i její všestranně obrodnou funkci. V knize *Moravské obrázky* (1889) shrnul Herben jednotlivé stati, které vycházely v časopisech už o několik let předtím. Pokoušel se tu charakterizovat povahové vlastnosti slováckého lidu. Těžil při tom z autobiografických zkušeností a místy svá pozorování beletrizoval. Studie *Na taberně* nese na sobě vliv Bartošova odporu proti židům. Kniha *Slovácké děti* vyšla sice až r. 1890, ale její podstatné části otiskl Herben v letech 1883–1884. Vedle Bartoše působil zde na autora zejména Turgeněv. Herben studuje dětský život, dává se provanout vzpomínkami na vlastní mládí a spojuje vlastnosti dětí s povahou slováckého kmene. Obzvláště ho zajímá vztah tamních lidí k přírodě.

Okolo r. 1885 dovršuje se Herbenův vývoj od národopisného sběratelství romanticky chápaného bytu lidového k uvědomělému realismu uměleckému a k nároku, že posláním literatury je bojovat za pokrok, za zvýšení úrovně lidu. Nepochybně byl tento vývoj uspišen také Herbenovým stykem s T. G. Masarykem. Beletristickou žeň let 1885–1887 uložil Herben do cyklu *Na dědině* (1893). Kniha obsahuje na jedné straně charakteristiky slováckých lidí a lyrické popisy, na druhé straně novely, v nichž autor ukazuje stinné stránky života na slováckém venkově (furiantství sedláků, náboženskou nesnášenlivost, sudičství atp.). Dopracoval se tedy Herben k novelistickému zobrazování skutečnosti později nežli Preissová.

Dvě z Herbenových novel zpracovávají stejnou tematiku, jakou se zabývala Preissová. Je to především črta *Cikán v nesházích*. Herbenova próza vznikla až po novele Preissové *Vzdor cikánskému osudu*. Vidíme velký rozdíl mezi oběma: Herbenovi se příběh nepovznesl nad anekdotu (cikán slibuje kaplanovi, že zaplatí za výtah z matriky; když listinu dostane, nejenom že nezaplatí, ale ještě sám prosí o „šestečku“). Preissová traktuje problematiku cikánů hlouběji, vážně nastolující otázku o možnosti jejich občanské emancipace. V novele *Helvítku* uvedl Herben problém náboženské nesnášenlivosti na vesnici. Lásku milenců překazí rozdíly vyznání (katolík miluje židovku). Také zde patří časová priorita Preissové, která v *Gazdině robě* nebo v *Králuši* spojila náboženskou nerovnost (u ní jde o neshodu katolictví s evangelictvím) milenců s nerovností majetkovou. Tím dosáhl protiklad u Preissové tragických dimenzí. Ke chvále Herbenově třeba však uvést, že v poslední próze už opustil nepřátelské stanovisko k židům.

Od poloviny osmdesátých let (koncem r. 1886 začal Herben vydávat *Čas*) začal si Herben uvědomovat nedostatky lidu v rodném kraji a položil si za úkol ukázat mu svým dílem cestu k nápravě. Tak vznikla románová kronika *Do třetího a čtvrtého pokolení* (časopisecky v *Ruchu* r. 1887, 1. vydání knižní r. 1892). V ní se výrazně projevil světový názor Herbenův, do značné míry rozdílný od světového názoru Preissové, i když na samém konci let osmdesátých došlo mezi oběma spisovateli k osobnímu sblížení. Herben byl kritický racionalista, vykládal světové dění liberalisticky. Pokud jde o styl, zdůrazňoval věcnost, prostotu a srozumitel-

nost sdělení. V tom smyslu stál — zejména od let devadesátých — nad Preissovou.

Preissová připravila cestu k zobrazování Moravského Slovenska bratřím Mrštíkům. Ale jejich povídky se od próz Preissové tematicky i kompozičně značně liší. Také míru Preissové ve využívání dialektu Mrštící zvýšili. Vilém vydal roku 1893 povídkový soubor *Stíny*. V něm podle teorie Zolova naturalismu, kterou kombinoval s názory Bělinského, napadal nedostatky milovaného lidu — alkoholismus, karban, surový poměr dětí k rodičům, bídu sociální a mravní. Jeho prózy ukazují, jak se patriarchální vztahy na vesnici s nástupem kapitalismu rozpadají, jak tu začíná vládnout moc peněz. V knize *Qbrázky* (1894) ustoupil Vilém Mrštík od kritického realismu; jeho črty — zpravidla s nepatrným dějem — impresionisticky zaznamenávají barvy v přírodě a pisatelovy nálady. Alois Mrštík, dříve nežli vytvořil devítisvazkovou románovou kroniku *Rok na vsi*, pozoruhodný to obraz slovácké vesnice z konce století, na němž pracoval od r. 1894, vydal r. 1893 knihu povídek *Dobré duše* (jednotlivé její prózy vycházely časopisecky od r. 1890). Jde tu v mnohém, tematicky i myšlenkově, o obdobu bratrovy knihy *Stíny*; tak jsou ty povídky nesentimentálně pravdivé a krutě obžalovávají kapitalistickou morálku, která proniká z města na venkov. Vidíme to například na novele, v níž pyšní sedláci dají ve sklepě napít mladému cikánovi. Ale jakmile už cikán nemůže tancovat, nemilosrdně ho zbijí a vyhodí. Cikán se pomstí tím, že zapálí krutému sedlákovi statek (*Cikán*). Jak jsme tu daleko od obrazů cikánů, které podával romantismus!

Slovácké prózy Gabriely Preissové předešly i živelně rozjásané umění výtvarníků, rodáků z Moravského Slovenska — bratří Joži a Franty Úprků, Antoše Frolky aj. Zůstane jim zásluha, že přiblížily čtenářům z českých zemí (zejména z Prahy) lid, který byl do té doby v celém svérázu svého bytu, především svého folklóru, málo znám.

Vedle uměleckého významu zachovává si zobrazení Moravského Slovenska z pera Preissové svůj význam dokumentární. Jak šla léta a měnily se sociální podmínky Slovácka i Slovenska, mizel také způsob života tamního lidu. V prózách (a přirozeně také v dramatech *Gazdina roba* i *Její pastorkyňa*) Gabriely Preissové nalezneme o tom cenné, protože bezprostředně nazírané doklady.

Vývojově podnětné bylo, že Preissová prodloužila linii venkovské prózy (zejména V. Hálka) v zobrazování těžkého losu výměnkářů. Od ní vede cesta ke K. V. Raisovi, který pravdivě vyličil trpké postavení starých lidí na vesnici (např. v povídce *Do Prahy na pout* — 1888, v *Konci života* — 1890, v *Odstrčeném* — 1893). V *Ostručině* konfrontovala Preissová několik let před Raisovým *Pantátou Bezouškem* (1897) svět venkovana se životem velkého města.

O něco dříve nežli M. A. Šimáček upozornila Preissová na prostředí a dělníky v cukrovaru. Její povídka *Spolunájemníci* (otištěná r. 1885) a novela *Kandidát bídy* (otištěná r. 1886) ukázaly nejenom oběti tovární dřiny, ale první z nich zachytila také šíření socialistických myšlenek mezi dělnictvem u nás. Šimáček

sice zaznamenal s větší dokumentární silou bídu v cukrovarech, namáhavou práci žen a dětí, demoralizující vliv společných nocleháren (*U řezaček* — 1888, *Duše továrny* — 1894), ale život dělníků ukazoval sentimentálně, zkresloval ho myšlenkami maloměstácké morálky. Dramatizací povídky *Manželé Strouhalovi* z knihy *U řezaček* vznikla jeho divadelní hra *Svět malých lidí*, která sehrála důležitou úlohu v boji za realismus v českém divadle.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že význam Gabriely Preissové ve vývoji naší literatury je daleko větší, nežli jak dosud za to měla naše literární historie, která jej z neznalosti faktů buď neuznávala vůbec, nebo jej silně bagatelizovala.

